

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА НАУКОВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА БІБЛІОТЕКА

ЩЕБЕТЮК НАТАЛІЯ БОРИСІВНА

УДК 001.89+001.891:63.001(477)"19"

**НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ
ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРАРНОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ
КІНЦЯ 20-Х–30-І РР. ХХ СТ.**

07.00.07 – історія науки й техніки

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора
історичних наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті історії аграрної науки, освіти і техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України

Науковий консультант: доктор сільськогосподарських наук, професор,
академік НААН
Вергунов Віктор Анатолійович,
Національна наукова сільськогосподарська бібліотека
НААН, директор

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Падалка Сергій Семенович,
Інститут історії України Національної академії наук
України,
провідний науковий співробітник відділу новітньої
історії і політики

доктор історичних наук, професор
Савчук Варфоломій Степанович,
Дніпропетровський національний університет
ім. Олеса Гончара,
професор кафедри теоретичної фізики

доктор біологічних наук, професор
Пилипчук Олег Ярославович,
Державний економіко-технологічний університет
транспорту Міністерства освіти і науки України,
завідувач кафедри екології та безпеки життєдіяльності

Захист відбудеться «4» жовтня 2017 р. о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.373.01 у Національній науковій сільськогосподарській бібліотеці Національної академії аграрних наук України (03127, Київ, вул. Героїв Оборони, 10, читальний зал).

З дисертацією можна ознайомитися у Національній науковій сільськогосподарській бібліотеці НААН (03127, Київ, вул. Героїв Оборони, 10, читальний зал).

Автореферат розісланий «4» вересня 2017 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник

О.А. Пашківська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасні виклики існуванню української державності та реалії формування громадянського суспільства актуалізують потребу перегляду кращого з надбань національної історії. Складовою останньої є перебіг подій, пов'язаних із функціонуванням найбільш визнаної у цивілізованому світі складової культури української нації – вітчизняної науки, що акумулює аналіз шляхів її розвитку й закономірності руху знань у їх поєднанні з соціокультурними змінами в країні, продукує нові знання про рушійні механізми подальшого розвитку. У цьому контексті особливої актуальності набуває дослідження й переосмислення на нових методологічних засадах поступу аграрної науки України, яка еволюціонувала на тлі радикальних політичних та соціально-економічних змін.

Важливими трансформаціями вирізняється період кінця 20-х – 30-х років минулого століття, коли в країні розгорнувся пошук форм і методів розвитку галузевого дослідництва для потреб планової економіки. Відпрацьована протягом 1884–1928 рр. система організації наукового супроводу аграрної галузі, яка функціонувала переважно на принципах вільної думки, з остаточним встановленням радянської влади, що прийняла в загальних рисах районну і обласну побудову дослідництва, потребувала радикальних змін. Новою координуючою основою аграрної науки стає інститутизація. Було прийнято урядові рішення щодо створення більшості з нині діючих спеціалізованих науково-дослідних інститутів, успішність діяльності яких за короткий термін заклали організаційні основи, що привели галузеве експериментаторство до академічної форми діяльності. Водночас політичні процеси ускладнили поступальний розвиток вітчизняної аграрної науки. Актуальність обраної теми дослідження пов'язана зі складними умовами впровадження реформ у сучасній Україні й проблемами у досягненні ефективності форм наукового забезпечення продуктивного розвитку аграрного сектору економіки держави, за яких врахування історичного досвіду, набутого в суперечливий період еволюційного поступу природничих наук, є невід'ємною складовою.

Науково-організаційні та методологічні засади аграрної науки отримали ствердження й удосконалення через інститутизацію та академізацію в досліджуваний період, які до сьогодні є базовими формами наукового забезпечення розвитку агропромислового комплексу України. Здобутки вітчизняних учених з обґрунтування теоретичних основ й розробки нових методів у ґрунтознавстві, генетиці і селекції, племінній справі, а також методології ведення сільськогосподарської дослідної справи у досліджуваний період сприяли подальшому розвитку галузевої науки в Україні. Збагачення інтелектуального потенціалу нації, пошук шляхів економічної модернізації держави, прийнятність інноваційної наукової методології щодо сталого розвитку країни актуалізує завдання дослідників із студіювання досвіду функціонування галузевих освітніх і науково-дослідних інституцій, наукової спадщини видатних учених-аграріїв, що сприятиме удосконаленню теоретико-методологічного підґрунтя визначення концептуальних підходів та еволюційних моделей функціонування академічної

галузевої науки й розвитку аграрної сфери в Україні особливо у вимірі євроінтеграційних прагнень.

Науково-пізнавальна й практично-прикладна актуальність обраної теми та визначення ступеня її наукового розроблення обумовили вибір пропонованого до захисту дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконувалася відповідно до напрямку наукових досліджень Інституту історії аграрної науки, освіти і техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН і є складовою наукових тем: «Розробити науково-організаційні та концептуальні основи становлення та розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні: теоретико-методологічні, історико-наукознавчі, біографічні та джерелознавчі аспекти дослідження» (номер державної реєстрації 0111U003538), «Розробити науково-організаційні та концептуальні основи становлення та розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні: теоретико-методологічні, історико-наукознавчі, біографічні та джерелознавчі аспекти дослідження» (номер державної реєстрації 0114U001207), «Науково-організаційні та регулятивні засади інноваційної діяльності в системі аграрної науки: теоретико-методологічні, історико-наукознавчі, архівні, біобібліографічні аспекти дослідження (номер державної реєстрації 0116U002102).

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є об'єктивне відтворення історії розвитку вітчизняної аграрної науки в сегменті кінця 20-х – у 30-і рр. ХХ ст. на основі науково-історичного аналізу передумов створення і діяльності Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук (ВУАСГН) та функціонування галузевих науково-дослідних установ після її ліквідації.

Для досягнення мети передбачено вирішення таких основних **задач**:

- з'ясувати ступінь вивченості поставленої проблеми та визначити напрями її подальшої наукової розробки;
- охарактеризувати джерельну базу з історії аграрної науки, визначити методологічний інструментарій дослідження;
- обґрунтувати теоретико-методологічні засади розвитку сільськогосподарської дослідної справи як основоположної складової аграрної науки та природознавства;
- виявити особливості інституційного формування вітчизняної аграрної науки, відтворити її умовну сутнісну модель практичного застосування наприкінці 20-х – у 30-і рр. ХХ ст.;
- проаналізувати суспільно-політичні та економічні чинники впливу на систему організації галузевого дослідництва наприкінці 20-х рр. ХХ ст.;
- відтворити стан і форми науково-організаційного супроводу ведення сільського господарства, розкрити мотиваційні аспекти пошуку й втілення нових способів його структурної побудови;
- означити роль і місце науково-методичних координуючих центрів у дослідництві для потреб аграрної галузі;

- охарактеризувати діяльність ВУАСГН та її експериментальної мережі, висвітлити особливості функціональних механізмів, методологічні аспекти основних наукових завдань;
- обґрунтувати пріоритетність академічної форми науково-організаційного забезпечення розвитку аграрної галузі першої половини 1930-х років;
- розкрити особливості експериментаторства у науково-дослідних інституціях та освітніх закладах аграрного профілю, підпорядкованих різним відомствам у другій половині 30-х років минулого століття;
- визначити специфіку й надбання в розвитку основних напрямів аграрної науки у період інститутизації, академізації та ведення колгоспної дослідної справи в хронологічних межах досліджуваного періоду;
- комплексно оцінити напрацювання головних науково-дослідних інституцій і провідних учених-аграріїв наприкінці 20-х – у 30-і рр. ХХ ст.

Об'єкт дослідження – розвиток аграрної науки в Україні наприкінці 20-х – у 30-і рр. ХХ ст. на тлі соціально-економічних та суспільно-політичних змін.

Предмет дослідження – концептуальні науково-організаційні й методологічні чинники становлення інститутизації та академізації аграрної науки, внесок науково-дослідних інституцій і вітчизняних учених у прирощення знань про ведення землеробства, рослинництва, тваринництва, економіки й механізації агропромислових процесів.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 1927–1940 рр. Нижню межу виокремлено започаткуванням науково-організаційного супроводу колгоспно-радгоспної системи сільськогосподарського виробництва. Верхній рівень спроектовано визріванням суспільно-політичних дискурсів про відновлення академічної форми функціонування аграрної науки. При висвітленні багатьох аспектів проблеми було неминучим звернення до попередніх років. Визначення хронологічних меж пояснюється провідною ідеєю дослідження – відтворенням тенденцій поступального розвитку аграрної науки в Україні.

Територіальні межі дослідження окреслюються адміністративними кордонами УСРР/УРСР відповідно до тогочасного адміністративно-територіального поділу. Використання у дисертаційній роботі назви «Україна» стосується території УСРР/УРСР у складі СРСР.

Методи дослідження. У процесі роботи над дисертацією використовували принципи об'єктивності, історизму, взаємозалежності зв'язку історичного та логічного, загального зв'язку та розвитку, функціональний, системний та ін. Застосовано систему взаємодоповнюючих методів: власне історичних (проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, періодизації, персоніфікації, ретроспективний), загальнонаукових (аналітично-синтетичний, системний, логічний), джерелознавчого, архівознавчого аналізу та ін.

Наукова новизна одержаних результатів дисертаційного дослідження полягає в наступному. *Вперше:*

- розкрито змістовні характеристики процесу формування наукового дискурсу з проблематики розвитку аграрної науки наприкінці 20-х – у 30-і рр. ХХ ст.;
- виявлено, проаналізовано та введено до наукового обігу широке коло

історичних документальних матеріалів, які розкривають специфіку складного процесу інститутизації та академізації сільськогосподарської науки і особливості здійснення експериментаторства у науково-дослідних установах упродовж 30-х рр. ХХ ст. в Україні;

– відтворено суспільно-політичні, науково-організаційні та методологічні чинники становлення та діяльності Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук;

– доведено регенеруючий вплив наукових здобутків освітніх і дослідницьких інституцій, учених-аграріїв на компоненти еволюції аграрної науки України та вирішення засадничих питань наукового супроводу основних напрямів галузевого дослідництва – землеробства, рослинництва, тваринництва, економіки й механізації сільськогосподарського виробництва у досліджувану добу, а також на основі синтезу узагальнень явищ науково-методологічного й суспільно-політичного характеру сформовано авторське бачення функціональності механізмів взаємодії наукового і суспільного просторів.

Удосконалено:

– методологічні засади і теоретичний зміст визначення процесу поступального розвитку вітчизняної аграрної науки, розроблено і запропоновано періодизацію еволюційного етапу аграрної наукової думки, яка відрізняється диференційованим підходом у аналізі наукового забезпечення впровадження колективної форми ведення господарства з урахуванням різнобічних особливостей складного історичного періоду країни;

– змістовні характеристики науково-організаційних і теоретико-методологічних засад функціонування галузевого дослідництва з визначенням його структурного сегментування.

– інтерпретацію наукового знання з історії розвитку аграрної науки через конкретизацію персоніфікованого внеску вчених у становлення науково-організаційних, теоретико-методологічних і наукознавчих засад.

Набули подальшого розвитку:

– напрям наукової роботи з питань історії створення, розгортання діяльності та функціонування наукових установ аграрного профілю на різних етапах розвитку, а також відтворення наукової спадщини видатних українських учених-аграріїв як інтелектуального потенціалу нації;

– методичні засади узгодженості і взаємодії державного сектора та громадських інтересів в аспектах наукового забезпечення ведення аграрної галузі, визначення особливостей розвитку, рівня ефективності її основних напрямів з метою розробки та реалізації інноваційних проектів;

– визначення концептуальних підходів та еволюційних моделей методології функціонування академічної галузевої науки в Україні.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів визначається сформульованими положеннями про особливості функціонування аграрної науки України наприкінці 20-х – у 30-і рр. ХХ ст. Теоретичні положення, висновки, узагальнення можуть бути використані при підготовці комплексних праць з історії аграрної науки, біографічних довідників і енциклопедій; опрацюванні окремих

пріоритетних напрямів подальшого розвитку агропромислового комплексу держави. Можливе використання результатів дослідження в навчальному процесі при викладанні курсів історії України, історії аграрної науки, історії науки та техніки, а також при підготовці навчальних посібників і підручників із галузевих напрямів.

Особистий внесок здобувача. Обґрунтовано наукову концепцію дисертаційного дослідження, мету і завдання, джерелознавчі й теоретико-методологічні засади. Особистим внеском дисертанта є визначення теоретичних і наукових положень дисертаційної роботи, узагальнюючих висновків, авторських суджень і пропозицій, що виносяться на захист.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і висновки дисертації оприлюднено на конференціях: VII Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів «Історія освіти, науки і техніки в Україні» (16 берез. 2012 р. м. Київ), VIII Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів «Історія освіти, науки і техніки в Україні» (21 трав. 2013 р., м. Київ), XII Всеукр. наук. конф. «Актуальні питання історії науки і техніки» (3–5 жовт. 2013 р., м. Конотоп), Міжнар. наук.-практ. семінарі, присвяченому 130-річчю виходу книги В.В. Докучаєва «Російський чорнозем» (10 груд. 2013 р., м. Київ), IX Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів (22 травня 2014 р., м. Київ), XIII Всеукр. наук. конф. «Актуальні питання історії науки і техніки» (16–18 жовт. 2014 р., м. Коростень), Круглих столах: «В.І. Сазанов – розбудовник вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи та громадянин» (28 листоп. 2014 р., м. Полтава), «Професор В.О. Поггенполь – учений, метеоролог, фенолог, кліматолог, викладач, інспектор Уманського училища землеробства і садівництва» (18 верес. 2014 р., м. Умань), X Міжнар. заоч. конф. «Сучасні міждисциплінарні дослідження: історія, сьогодення, майбутнє» (20 берез. 2015 р., м. Київ), XX Всеукр. наук. конф. молодих істориків науки, техніки і освіти та спеціалістів «Наука України як фактор національної безпеки» (17 квіт. 2015 р., м. Київ), X Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів «Історія освіти, науки і техніки в Україні» (28 трав. 2015 р., м. Київ), Міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні наукові дослідження різноманітних соціальних процесів сучасного суспільства» (11–12 верес. 2015 р., м. Одеса), Міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні питання розвитку суспільних наук у XXI ст.» (11–12 груд. 2015 р., м. Дніпропетровськ), XXI Всеукр. наук. конф. молодих істориків науки, техніки і освіти та спеціалістів «Модернізація науково-технологічної політики України» (15 квіт. 2016 р., м. Київ), Міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні питання та проблеми розвитку сучасної цивілізації: історичні, соціологічні, політологічні аспекти» (15–16 квіт. 2016 р., м. Херсон), Міжнар. конф. «Онтогенез – стан, проблеми та перспективи вивчення рослин в культурних та природних ценозах» (10–11 черв. 2016 р., м. Херсон), XI Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів «Історія освіти, науки і техніки в Україні» (16 трав. 2016 р., м. Київ), XV Всеукр. наук. конф. «Актуальні питання історії науки і техніки» (29 верес. – 1 жовт. 2016 р., м. Київ), Міжнар. наук.-практ. конф. «Суспільні науки: напрямки та тенденції розвитку в Україні та світі» (15–16 лип. 2016 р., м. Одеса), Міжнар. наук.-практ. конф. «Професор С.Л. Франкфурт (1856–1954) – видатний вчений-агробіолог, один із дієвих організаторів академічної науки в Україні (до 150-річчя від дня

народження)» (18 листоп. 2016 р., м. Київ), Міжнар. наук.-практ. конф. «Пріоритетні напрями вирішення актуальних проблем суспільних наук» (21–22 жовт. 2016 р., м. Одеса), XII Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів «Історія освіти, науки і техніки в Україні» (19 трав. 2017 р., м. Київ).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження знайшли відображення у 48 наукових публікаціях, серед яких 2 монографії, 2 брошури, 1 збірник документів і матеріалів, 22 наукові статті у фахових наукових виданнях, визначених Міністерством освіти і науки України, із них 5 статей у зарубіжних наукових виданнях, 21 публікація у збірках матеріалів наукових конференцій.

Структура дисертації підпорядкована меті та дослідницьким завданням, орієнтована на цілісне висвітлення взаємопов'язаних аспектів, сукупність яких скоординована предметом дослідження. Дисертація складається із вступу, аналізу історіографії, джерельної бази та методологічного підґрунтя дослідницького пошуку, викладу результатів власних досліджень, висновків, списку використаних джерел, що містить 610 найменувань, 16 додатків. Повний обсяг дисертації становить 500 сторінок, основний текст роботи викладений на 370 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** висвітлено актуальність теми, наукову новизну та практичне значення результатів дослідження, зв'язок із науковими програмами; обґрунтовано мету, задачі, об'єкт і предмет дослідження, хронологічні й територіальні межі та методи; наведено відомості про особистий внесок здобувача, апробацію одержаних результатів і структуру дисертації.

У першому розділі **«Історіографія, огляд джерел та методологічні засади дослідження»** проаналізовано історіографічні напрацювання з обраної проблеми, систематизовано джерельну базу та обґрунтовано методологію дослідницького пошуку.

У підрозділі 1.1 *«Аналіз стану наукової розробки проблеми»* відображено процес формування наукового дискурсу з проблематики розвитку аграрної науки в Україні наприкінці 20-х – у 30-і рр. ХХ ст., що сприяло відображенню еволюції аграрної наукової думки в історіографічному просторі та з'ясуванню окремих питань, що потребують подальших поглиблених розвідок.

На основі аналізу стану наукового опрацювання проблеми, відповідно до світосприйняття дослідників, за хронологічним принципом історіографічні напрацювання традиційно окреслено у дві групи узагальнюючих наукових праць – радянського періоду і доби незалежності України. Серед історіографічних праць, які безпосередньо стосуються теми дослідження, умовно виділено основні їхні групи за предметно-тематичним спрямуванням. Зокрема, це наукові праці, які відтворюють: 1) історію розвитку сільськогосподарської дослідної справи як галузі знань та її організації; 2) особливості створення й діяльності Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук; 3) теоретичне та методологічне підґрунтя еволюції основних напрямів сільськогосподарської науки.

Встановлено, що до перших історіографічних напрацювань, які розкривають науково-організаційні аспекти ведення сільськогосподарської дослідної справи в Україні, належать невеликі за обсягом публікації середини та більшою мірою кінця 20-х рр. ХХ ст. Насамперед, це праці В.В. Вінера, О.А. Янати, О.Н. Соколовського, С.П. Кулжинського, в яких автори висвітлюють обласний принцип побудови галузевого дослідництва, що супроводжувався не лише фінансовими труднощами, але і проблемами методологічного характеру¹. Системно обґрунтовують теоретичні основи еволюції сільськогосподарської дослідної справи та формування її методологічного інструментарію В.С. Смиреномудренський і С.О. Захаров². В.М. Румянцев розкрив основні засади функціонування та досягнення сільськогосподарської дослідної справи, зокрема, у перші роки діяльності Всесоюзної академії сільськогосподарських наук ім. В.І. Леніна (ВАСГНІЛ)³. Серед цієї групи вирізняються праці О.К. Філіповського і М.К. Недокучаєва з розглядом еволюції поглядів на методи проведення дослідів, вивчення сільськогосподарських явищ та їх впливу тощо⁴. Автори доводять, що сільськогосподарська дослідна справа є потужним чинником подальшого розвитку сільського господарства, а вивчення її методів та правильне застосування має таке ж значення, як й усі інші науково-технічні дослідження, спрямовані на піднесення науки і техніки держави. Аналізуючи основи побудови сільськогосподарської дослідної справи на межі 20–30-х рр. ХХ ст., науковці надають окремі рекомендації щодо їх покращення, зокрема, обґрунтовують принцип проектування програм галузевого дослідництва з урахуванням економічних чинників та їх застосування відповідно до природно-кліматичних зон країни.

Своєрідний історіографічний формат представлено збірками праць проблемного характеру, інформативна наповненість яких стосується наукового обґрунтування реконструкції сільського господарства наприкінці 1920-х років⁵ і пошуку нових форм його наукового забезпечення на основі аналізу особливостей крайового принципу організації галузевого дослідництва та орієнтування на

¹ Вінер В. В. Областное построение с.-х. опытного дела в теории и на практике. *С.-х. опытное дело*. 1925. № 6. С. 3–8; Яната О. А. Час заснувати Українську академію наук сільськогосподарських. *Наука та техніка*. 1925. № 2. С. 45–49; Соколовський О. Сільськогосподарська наука й життя (Уваги до проблеми організації с.-г. науки на Україні). *Вісн. с.-г. науки*. 1927. № 1. С. 9–19; Кулжинський С. Крайові сільськогосподарські дослідні станції та спеціальні сільськогосподарські дослідні інститути на Україні. *Вісн. с.-г. науки та дослідної справи*. 1928. № 6 (Т. 5). С. 42–47.

² Смиреномудренский В. С. Введение в изучение агрономии. Ленинград, 1925. 160 с.; Захаров С. А. Введение в агрономию. Москва; Ленинград, 1927. 210 с.

³ Румянцев В. Дослідні станції та що вони дають селянству. Харків, 1927. 122 с.; Румянцев В. М. Сельскохозяйственная наука на грани второй пятилетки. Москва; Ленинград, 1932. 40 с.

⁴ Филиповський Ол.-р. Сільськогосподарська дослідна справа: підр. для вищ. шкіл. Київ, 1928. 185 с.; Недокучаев Н. К. Возникновение, развитие и современное состояние опытного дела в СССР. *Полевой метод. Краткое руководство по методике полевых опытов*. Москва; Ленинград, 1930. С. 15–65.

⁵ Естественные производительные силы УССР (Сборник очерков): материалы к построению пятилетнего и генерального плана. Вып. V. Харьков, 1928. 224 с.; Матеріали до п'ятирічного перспективного плану розвитку сільського господарства України (1928–29–1932–33 рр.). Ч. 2: Організація земельної території. Харків, 1929. 98 с.; Шляхи й темпи розвитку народного господарства УСРР (Матеріали до побудування п'ятирічного плану до XI Всеукраїнського з'їзду Рад). Харків, 1929. 312 с.

обслуговування колективних господарств⁶. Одним із перших розкриває головні завдання новоствореної ВУАСГН А.М. Сліпанський⁷, звертаючи увагу на особливості укрупнення соціалістичних форм господарювання, що вимагало поглибленої спеціалізації й побудови системи науково-дослідних установ відповідно до районів спеціалізації сільськогосподарського виробництва. Вчений висвітлив державну політику щодо запровадження планових засад у наукову роботу, зокрема й опрацювання єдиного п'ятирічного плану розвитку сільськогосподарської науки, пов'язаного з другим п'ятирічним планом розвитку сільського господарства УСРР.

Комплекс історіографічних напрацювань формують видання, присвячені науковим здобуткам у різних галузях господарювання вже за умов академічної форми його наукового забезпечення, основні з них – за авторством В.Г. Ротмістрова, А.М. Сліпанського, О.Н. Соколовського та ін.⁸ Дослідники відзначають, що всі галузі сільського господарства в Україні мають відповідні спеціалізовані науково-дослідні установи, які через систему опорних пунктів пов'язують свою роботу з виробництвом. Вперше розкриває систему морфологічних ознак для визначення видів і типів ґрунтів України й узагальнює напрацювання, що стосуються вивчення ґрунтів у публікації Г.Г. Махов⁹. Короткий огляд з історії становлення й діяльності Харківського ордена Трудового Червоного Прапора сільськогосподарського інституту впродовж столітнього існування з висвітленням здобутків у різних напрямках сільськогосподарської науки здійснив П.Т. Дмитренко¹⁰. У колективній праці, присвяченій десятиріччю діяльності НДІ свинарства, змістовно відображено результативні напрацювання з питань фізіології й обміну речовин у свиней, їх годівлі, утримання та відгодівлі, а також розведення і селекції¹¹.

Цінну групу становлять комплексні праці 50-х рр. ХХ ст., що розкривають теоретичні основи, методологію та сутність сільськогосподарської дослідної справи. Це публікації П.Н. Константинова, А.О. Вербіна, Б.М. Рожественського, В.І. Сазанова та інших дослідників, що містять окремі розділи зі стислим викладом еволюційного поступу дослідництва на теренах СРСР¹². Радянську історіографію

⁶ Машура С. Реконструкція науково-дослідної та дослідної справи в сільському господарстві. *Спеціаліст сіл. госп-ва України*. 1930. №1–2. С. 47–52; Теплов І. До реконструкції науково-дослідної та дослідної справи (Порядком обговорення). *Спеціаліст сіл. госп-ва України*. 1930. № 3–4. С. 25–28; Гомон Ю. Реконструкція сільськогосподарської дослідної справи на Україні (Порядком обговорення). *Спеціаліст сіл. госп-ва України*. 1930. № 5–6. С. 33–37.

⁷ Доповідь професора А.М. Сліпанського про завдання с.-г. науки в реконструктивний період. *Завдання с.-г. науки в реконструктивний період. Доповідь і промови на 1-му пленумі ВУАСГН 20 червня 1931 р.* Харків : Держсільгоспвидав, 1932. С. 10–27.

⁸ За підвищення врожайності : зб. ст. Харків, 1932. 108 с.

⁹ Махов Г. Г. Ґрунти України. Харків, 1930. 332 с.

¹⁰ Дмитренко П. Т. Харьковский ордена Трудового Красного Знамени сельскохозяйственный институт. *Записки Харьков. ордена Труд. Красного Знамени с.-х. ин-та (1840–1940)*. Харьков, 1941. Т. 3. Вып. 1–2. Юбилейный. С. 1–13.

¹¹ Научно-исследовательский институт свиноводства. К итогам десятилетней работы Института. 1930–1940. Полтава, 1940. 72 с.

¹² Константинов П. Н. Краткая история сельскохозяйственного опытного дела и современная структура его в СССР. *Основы сельскохозяйственного опытного дела*. Москва, 1952. С. 43–52; Вербин А. А. У истоков отечественной агрономии. Москва, 1955. 122 с.; Рожественский Б. Н. Методика опытно-исследовательского дела по полеводству. Киев, 1958. 220 с.; Сазанов В. И. Сельскохозяйственное опытное дело в растениеводстве и его методика. Москва, 1962. 112 с.

доповнює низка праць авторів П.А. Власюка, І.І. Слинька, І.І. Синягіна, В.В. Діденка¹³. Вони висвітлюють систему організації науково-дослідних установ сільськогосподарської галузі, становлення якої відбулося наприкінці 20-х рр. ХХ ст. Пройшовши кризь часові видозміни, за своєю суттю вона залишилася дієвою й донині. Загалом, історіографічні праці радянської доби характеризуються різноплановістю тематичного наповнення видань та методологічних підходів, висвітлюють певні аспекти розвитку галузевої науки у досліджуваний період. Інформативний потенціал проаналізованих праць є змістовним і сприяє критичному переосмисленню історичного процесу, зокрема кінця 20–30-х рр. ХХ ст.

Із змінами в суспільно-політичному житті в СРСР у середині 80-х років простежуються певні тенденції у творчих пошуках дослідників. Так, новими методологічними підходами привертають увагу історичні розвідки наприкінці 80-х – у 90-і рр. ХХ ст.¹⁴ і подальші дослідження в період незалежності Української держави. Вперше незаангажовано здійснюються спроби розкрити науково-організаційні та методологічні особливості функціонування аграрної науки в Україні наприкінці 20-х – у 30-і рр. ХХ ст.

Основні результати новітніх досліджень зосереджені в Інституті історії аграрної науки, освіти і техніки ННСГБ НААН. Насамперед, це комплекс біографічних показників наукових праць учених з різних напрямів розвитку сільськогосподарської науки в Україні, присвячених О.А. Янаті, Г.Г. Махову, Д.Г. Віленському, В.І. Сазанову, Б.М. Рожественському¹⁵. Також вийшли друком видання монографічного характеру, що контекстиво на основі архівних документів і матеріалів та друківаних праць висвітлюють життєпис, наукову спадщину видатних вітчизняних учених, організаторів сільськогосподарської дослідної справи з різних галузевих напрямів – О.Н. Соколовського, О.В. Квасницького, А.О. Сапегіна¹⁶ та ін.

Аналіз історіографічних напрацювань останніх десятиріч засвідчив наявність певної кількості узагальнюючих праць, які умовно розподіляються за напрямами

¹³ Власюк П. А. Сільськогосподарська наука до 40-річчя Великого Жовтня. К., 1957. 653 с.; Слинько І. І. Соціалістична перебудова і технічна реконструкція сільського господарства України (1927–1932). Київ, 1961. 326 с.; Синягін І. І. Земледелие и растениеводство в России за 50 лет. Москва, 1967. 34 с.

¹⁴ Василенко П. М. и др. Развитие механизации и электрификации сельского хозяйства Украинской ССР. Киев, 1988. 472 с.; Чайанов А. В. Крестьянское хозяйство : избр. тр. Москва, 1989. 492 с.; Никонов А. А. Спираль многовековой драмы : аграрная наука и политика России (XVIII–XX вв.). Москва, 1995. 574 с.; Онопрієнко В. І. Історія української науки XIX–XX століть : навч. посіб. Київ, 1998. 304 с.; Созінов О. О. та ін. Сторінки історії. *Українська академія аграрних наук. 1991–1995*. Київ, 1996. С. 3–30; Генетика і селекція в Україні на межі тисячоліть : у 4 т. Київ, 2001. Т. 2. 636 с.

¹⁵ Яната Олександр Алоїзович (1888–1938) : біобібліогр. покажч. Київ, 2001. 83 с.; Професор Махов (Махів) Григорій Григорович (1886–1952) : бібл. покажчик наук. праць за 1914–1994 рр. Київ, 2005. 100 с.; Професор Віленський Дмитро Гермогенович (1892–1960) : біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1916–1961 роки. До 75-річчя Ін-ту гідротехніки і меліорації УААН. Київ, 2009. 122 с.; Професор Сазанов Віктор Іванович (1879–1967) : біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1901–1967 роки. Вінниця, 2010. 100 с.; Академік Рожественський Борис Миколайович (1874–1943) : біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1901–1958 роки. Харків, 2012. 180 с.

¹⁶ Вергунов В. А. та ін. Академік Олексій Никанорович Соколовський (1884–1959). Харків, 2006. 164 с.; Академік Квасницький Олексій Володимирович (1900–1989) : життєвий і творчий шлях. Полтава, 2005. 152 с.; Апостол М. В. Академік А. О. Сапегін – подвижник та корифей вітчизняного природознавства першої половини ХХ ст. Вінниця, 2015. 186 с.

аграрної галузі та відтворюють розвиток їх науково-організаційного забезпечення, зокрема наприкінці 20-х – у 30-і рр. ХХ ст. Зауважимо, що найбільш дослідженим виявилось ґрунтознавство як основоположна складова природознавчої науки¹⁷. Еволюція теоретико-методологічних і науково-організаційних засад у рослинництві, тваринництві, інших галузях також знайшла своє відображення у низці комплексних історичних праць¹⁸. Сучасні дослідники на основі результатів опрацювання архівних матеріалів актуалізують вирішення загальних проблем становлення та подальшого розвитку вітчизняного дослідництва, створення нових напрямів і вчень з урахуванням історичного досвіду провідних наукових шкіл і персоніфікації історії аграрної науки України. Відзначимо, що найбільш ґрунтовне висвітлення еволюційного поступу вітчизняного дослідництва – у науковій творчості академіка НААН В.А. Вергунова¹⁹. На основі застосування принципів науковості, системності та історизму, вчений обґрунтував методологічні засади дослідницького пошуку з історії аграрної науки, освіти та техніки від зародження до академічного існування.

Результати вивчення процесу формування наукового дискурсу з проблематики розвитку аграрної науки кінця 20–30-х рр. ХХ ст. дають підстави стверджувати про різноплановість історіографічних напрацювань дослідників. Деякі праці відображають окремі аспекти розвитку аграрної науки в Україні, частково розкривають науково-організаційні та методологічні особливості еволюції галузевих напрямів у контексті соціально-політичних змін. Відсутність комплексних напрацювань, окремо присвячених розвитку вітчизняного галузевого дослідництва в період його інститутизації та академізації, засвідчують актуальність дослідження генези науково-організаційних і теоретико-методологічних засад функціонування аграрної науки в Україні кінця 20-х – у 30-і рр. ХХ ст.

У підрозділі 1.2 «Характеристика використаних джерел» викладено результати аналізу об'ємного масиву джерел, що різняться походженням, видами, формою, ступенем персоніфікації, ознаками та змістом. Насамперед, це: 1) архівні документи і рукописи; 2) збірники опублікованих архівних документів і матеріалів ННСГБ НААН; 3) опубліковані офіційні документи органів державної влади, наукових і громадських інституцій; 4) узагальнюючі наукові праці вчених аграрної

¹⁷ Гринченко А. М. Кафедра почвоєдіння Харківського державного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва : історический очерк (1894–1979 гг.). Харків, 1994. 35 с.; Сайко В. Ф. Становлення Інституту землеробства Української академії аграрних наук. *Землеробство : міжсвід. темат. наук. зб.* [спецвипуск]. Київ, 1999. № 73. С. 3–19; Вергунов В. А. Історія ґрунтознавства в Україні : проблеми і методологія шляхів вирішення. *Вісн. Харків. нац. аграр. ун-ту ім. В. В. Докучаєва*. 2006. № 7. С. 20–37.

¹⁸ Шелепов В. В. и др. Пшеница : история, морфология, биология, селекция. Киев, 2009. 573 с.; Бородай І. С. Теоретико-методологічні основи становлення та розвитку вітчизняної зоотехнічної науки. Вінниця, 2012. 414 с.; Коваленко Н. П. Становлення та розвиток науково-організаційних основ застосування вітчизняних сівозмін у системах землеробства (друга половина ХІХ – початок ХХІ ст.). Київ, 2014. 490 с.; Бей Р. В. Еволюція наукової думки в механізації та автоматизації у тваринництві УРСР (20–80-ті рр. ХХ ст.). Вінниця, 2015. 380 с.

¹⁹ Вергунов В. А. Полтавське дослідне поле: становлення і розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні (до 125-річчя державного дослідництва в агрономії та тваринництві). Київ, 2009. 220 с.; Вергунов В. А. Сільськогосподарська дослідна справа в Україні. Від зародження до академічного існування: організаційний аспект. Київ, 2012. 416 с.; Вергунов В. А. Науково-організаційні засади функціонування Національної академії аграрних наук України: передумови появи, головні здобутки та інноваційні перспективи (до 85-річчя НААН): наук. доп. Вінниця, 2016. 36 с.

галузі; 5) біо-, бібліографічні й інші покажчики; 6) енциклопедичні та довідкові видання; 7) періодичні та продовжувані видання.

Оснoву джерельної бази дисертаційного дослідження склали фонди Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Державного архіву м. Києва, Державного архіву Харківської області, Державного архіву Одеської області, Архіву Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Архіву РАН (Санкт-Петербурзький філіал). У роботі використано понад 300 справ 15 фондів 6 архівів України та архіву Російської Федерації, певну кількість документів введено до наукового обігу вперше. Виявлений пласт архівних документів дав змогу дослідити розвиток науково-організаційних та методологічних засад функціонування вітчизняної аграрної науки, дотримуючись об'єктивності й достовірності інформаційного ресурсу. Крім того, у дослідженні використані видрукувані Інститутом історії аграрної науки, освіти і техніки ННСГБ НААН збірники архівних документів та матеріалів з Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України та Президії НАН України.

Складовою джерельної бази дослідження є опубліковані офіційні документи органів державної влади, наукових і громадських інституцій. Це постанови, накази та розпорядження вищих державних і партійних органів з питань розвитку сільського господарства, підвищення урожайності та розробки заходів боротьби з хворобами і шкідниками сільськогосподарських культур, створення кормової бази тваринництва, покращення насінництва та ін. Використання зазначених матеріалів сприяло окресленню завдань і, відповідно, основних тематик галузевого дослідництва наприкінці 20-х – у 30-і рр. ХХ ст. При цьому враховано вплив ідеологічних чинників на загальний стан галузі й зокрема її наукове забезпечення.

Суттєвим і значущим інформаційним наповненням стали узагальнюючі наукові праці вчених-аграріїв періоду дослідження та істориків вітчизняної аграрної науки й загалом української історії. Аналіз комплексних напрацювань науковців сприяв висвітленню характерних ознак трансформацій історичних періодів, адаптації науково-організаційних основ наукового забезпечення сільськогосподарського виробництва та розвитку теоретико-методологічних основ галузевої науки. Велику увагу надано аналізу праць основоположників і методологів сільськогосподарської дослідної справи, зокрема В.В. Вінера, О.Г. Дояренка, С.О. Захарова, М.К. Недокучаєва, Б.М. Рожественського, О.К. Філіповського та ін. До джерельної бази дослідження увійшли біо- та бібліографічні покажчики наукових праць видатних учених-аграріїв, тематичні довідкові і енциклопедичні видання, а також періодичні та продовжувані видання.

У підрозділі 1.3 *«Методологічна основа дослідження»* обґрунтовано методологічне підґрунтя наукового пошуку, обрання принципів і підходів для вирішення означених дослідницьких завдань. Дисертаційне дослідження базується на використанні принципу історизму, що дало змогу розкрити генезу науково-організаційних і методологічних засад функціонування вітчизняної аграрної науки та вплив історичних чинників на формування системи знань наукового простору.

Окремо зазначимо, що використання у дисертаційному дослідженні терміну «аграрна наука» вжито з позицій сучасного сприйняття здобутків сільськогосподарської науки та дослідної справи наприкінці 20-х – у 30-і рр. ХХ ст.

Одним із провідних став принцип наступності, базуючою компонентою якого є узагальнення здобутого досвіду студіювання історії аграрної науки. Такий підхід сприяв сутнісній оцінці творчих напрацювань вітчизняних учених, методологів і організаторів сільськогосподарської дослідної справи. Значну увагу надано аналізу дослідницьких пошуків В.А. Вергунова й В.І. Онопрієнка, які першими почали застосовувати еволюційний підхід у вивченні історії науки, зокрема й історії розвитку аграрної науки в Україні досліджуваного хронологічного періоду.

Використано спеціальні історичні методи, зокрема предметно-хронологічний, порівняльно-історичний, історико-генетичний, ретроспективний, які дали змогу диференціювати аналіз й осмислення еволюційного поступу галузевого дослідництва з урахуванням особливостей окремих складових процесу.

Направленість проблеми, мета та завдання дисертації обумовили використання системного поєднання історичних і загальнонаукових методів дослідження. Основним методом є науково-історичний аналіз, який базується на принципах об'єктивності і цілісності наукового пізнання, багатовекторності еволюції. Ці методи стали основоположними під час опрацювання джерельного потенціалу, його відбору та систематизації. Накопичення первинного інформаційного ресурсу, встановлення його достовірності та відповідності часу, цілісність і формування історичної реконструкції потребували певного теоретичного відступу, використання методологічних аспектів філософії історії. Цілісне бачення предмета дослідження взаємопов'язане з системним підходом, що дало змогу реалізувати дослідницький пошук як цілісну історичну дійсність, що пізнавалася, а також висвітлити внутрішні механізми функціонування й еволюції соціальних та історичних інститутів. Методологічна база системного підходу сприяла з'ясуванню теоретичних основ розвитку аграрної науки, розкриттю взаємопов'язаних елементів еволюції окремих її напрямів і вчень, зокрема й процесів інститутизації та академізації системи наукового забезпечення аграрної галузі держави.

У другому розділі **«Теоретико-методологічні основи галузевого дослідництва»** висвітлено розвиток методологічних підходів в організації сільськогосподарської науки та дослідної справи наприкінці 20-х – у 30-і рр. ХХ ст. в Україні. Обґрунтовано, що сільськогосподарська дослідна справа є комплексною науковою дисципліною, яка вивчає природні явища з метою отримання нового знання як методу реалізації продовольчих потреб населення.

У підрозділі 2.1 *«Сільськогосподарська дослідна справа як складова природознавства»* наголошується, що теоретичну основу галузевого дослідництва становлять науки про об'єкти (математика, механіка, фізика, хімія, мінералогія, геологія, географія, метеорологія, ботаніка, зоологія, мікробіологія та ін.) і суб'єкти (політична економія, статистика, землевпорядкування, історія, економіка та ін.) сільського господарства. Методологічний інструментарій, базуючись на основних (польовий і лабораторний) методах, у диференційованому вигляді еволюціонує відповідно до змін наукового, суспільного та економічного простору країни.

Зосереджено особливу увагу на тому, що поступальний розвиток сільськогосподарської дослідної справи забезпечують три самостійних системи – сільське господарство, сільськогосподарська освіта та безпосередньо галузеве дослідництво, що пройшли тривалі історичні етапи зародження, становлення й продовжують свій подальший розвиток.

Відображено стан сільського господарства наприкінці 20-х – у 30-і рр. ХХ ст., що характеризувався становленням колективних форм організації праці та планової економіки народного господарства СРСР. Науково-організаційне забезпечення розвитку сільського господарства у цей період визначено процесом формування з одночасним пошуком оптимальних організаційних форм обслуговування галузі. Аграрну освіту надавали вищі навчальні заклади: Харківський ветеринарний інститут, Харківський інститут сільського господарства та лісництва, Київський сільськогосподарський інститут, Полтавський сільськогосподарський інститут і кафедри хліборобства в Київському та Новоросійському університетах, сільськогосподарський факультет Кам'янець-Подільського університету.

Результати дослідження переконують, що у досліджуваній період основоположниками і методологами сільськогосподарської дослідної справи стали вчені: М.К. Недокучаєв (комплексно описав суть і методику проведення польового і вегетаційного дослідів); С.К. Чайнов (деталізував завдання сільськогосподарської дослідної справи); О.Г. Дояренко (обґрунтував визнання дослідної справи як самостійної наукової дисципліни); Б. М. Рожественський (запропонував нові методи польового дослідів); О.К. Філіповський (автор першого підручника «Сільськогосподарська дослідна справа»). Отже, сільськогосподарська дослідна справа як природознавча дисципліна, теоретичну основу якої формує багаторівневий комплекс наук, активно розвивалася на основі узагальнення та удосконалення теоретико-методологічного інструментарію.

У підрозділі 2.2 «*Розвиток методологічного підґрунтя дослідної справи в агрономії*» узагальнено та охарактеризовано фундаментальні напрацювання дослідників з розроблення основ ведення дослідної справи для потреб сільського господарства.

Доведено, що важливим внеском у розробку методології сільськогосподарської дослідної справи стало обґрунтування професором М.К. Недокучаєвим теорії й методики використання польового методу в умовах колективного ведення господарства (1930). Методика (повторність, чистота, сівозміна, ізоляція, розміри ділянок, способи сіви, знищення бур'янів, сталість програм, змінні фактори, порівняльний посів) спрямовувалась на визначення умов або факторів підвищення врожайності сільськогосподарських культур, що, насамперед, полягало у підвищенні родючості ґрунту шляхом доцільного обробітку і внесення добрив, застосування сівозміни, агротехнічних заходів та ін.

Цінним надбанням методології галузевого дослідництва є опрацювання професором О.Г. Дояренком агрофізичних методів лабораторного вивчення питань землеробства за принципом аналітично розчленованого вивчення і характеристики кожного досліджуваного прийому кількісним обліком його впливу на всі фактори, крім урожайних даних, які є сумарним ефектом (1926). Аналіз дозволяє

констатувати, що до розроблених методів належали: спиртовий і пікнометричний методи визначення вологості ґрунту; метод газометричного дослідження кількості та складу ґрунтового повітря; манометричний і потетометричний методи; пошарове вивчення складу надґрунтового повітря; калориметричний метод визначення поживних речовин у ґрунті; масляно-емульсійний метод для отримання ґрунтового розчину з ґрунту в його природному зволоженні; метод визначення капілярної і некапілярної шпаруватості ґрунту та ін.

Значним напрацюванням стала розробка академіком Б.М. Рожественським принципів побудови програм і методики польових дослідів з добривами (1938). В основу програм дослідів за типових умов у емпіричному та аналітичному методах покладались державні завдання, типові природні умови, організаційно-господарські особливості основних типів господарств галузі (трудові ресурси, матеріальні засоби виробництва, сівозміни, агротехніка, добриво та ін.), розвиток і перспективні напрями. Метою таких програм при постановці стаціонарних дослідів з добривами було створення системи добрив у сівозміні. Проте досліди з добривами, як і всі інші сільськогосподарські дослідження, мають своєю метою надання наукової допомоги сільському господарству, тому основні вимоги, принципи їх побудови і ведення значною мірою стали загальними для всіх досліджень у цій галузі. Застосування двох основних методів досліджень у рослинництві – емпіричного та аналітико-синтетичного дає змогу виконати вимоги пристосованості результатів дослідів до складних і мінливих умов сільського господарства.

У підрозділі 2.3 *«Інституційне формування сільськогосподарської науки»* обґрунтовано застосування розроблених наприкінці 20-х рр. ХХ ст. методів і принципів організації сільськогосподарської дослідної справи у реорганізації системи наукового забезпечення галузі в 1931 р., побудованій на трьохступеневій основі. Доведено, що у наступні роки під впливом командного адміністрування методологічні принципи втратили свої ознаки і вже наприкінці даного десятиріччя потребували так званого оновлення або удосконалення.

Викладено результати аналізу стану науково-організаційного забезпечення сільськогосподарської дослідної справи наприкінці 30-х рр. минулого століття. Встановлено, що перспективи її розвитку передбачали використання емпіричного й аналітичного методів досліджень, що забезпечували повне і швидке вирішення питань і подальше удосконалення аналітичної роботи. Професор Б.М. Рожественський запропонував деякі положення принципів і методів науково-організаційного супроводу ведення сільського господарства (1940). До загальних вимог правильної організації роботи мережі сільськогосподарських науково-дослідних установ учений відніс постановку емпіричних дослідів при всьому комплексі реальних умов у господарствах, проведення таких самих емпіричних дослідів у типових умовах та аналітико-синтетичне дослідження. Забезпечення можливості проведення дослідів та умов для поглибленої аналітичної роботи покладалось на цілісну систему науково-дослідних установ різних типів. Пропонований проект організації сільськогосподарської дослідної справи включав діяльність установ трьох типів: хат-лабораторій, обласних дослідних станцій і науково-дослідних інститутів. Але подальшому провадженню реорганізаційних

заходів у сільськогосподарській галузі та її науковому супроводі завадила зміна акцентів державної політики у бік милітаризації економіки держави.

У третьому розділі **«Організація аграрної науки в умовах соціально-економічних змін (кінець 1920-х – початок 1930-х років)»** сконцентровано результати аналізу з'ясованих факторів інститутизації галузевого дослідництва, передумов подальшого становлення його академізаційної моделі.

У підрозділі 3.1 *«Суспільно-політичні та економічні чинники організації наукового забезпечення ведення сільського господарства»* наголошується, що активізація розвитку сільськогосподарської науки в УСРР на межі 20–30-х рр. ХХ ст. головним чином відбулася під впливом соціально-економічних і політичних змін у суспільстві, державної політики у сільськогосподарській галузі.

Встановлено, що у жорстких умовах формування засад командно-адміністративної системи, з метою соціалістичної реконструкції сільського господарства на основі індустріалізації й колективізації, розгортався процес одержавлення науки методом примусових і репресивних заходів (політична справа «Трудова селянська партія» та ін.), що забрало життя тисячі науковців. Перед сільськогосподарською галуззю на 1929–1930 рр. ставились завдання щодо збільшення посівних площ на 10,1%, у тому числі під зернові культури – на 8,3%, технічні – 8,6%, під цукрові буряки – на 16,6%. Передбачалося підвищити врожайність зернових культур на 15% і збільшити поголів'я худоби на 14% порівняно з 1928–1929 рр.

За результатами вивчення даного аспекту досліджуваної у розділі проблеми сформульовано висновки, суть яких зводиться до того, що у зв'язку з визначеними завданнями поставало питання про докорінну перебудову науково-дослідної справи на нових організаційних і методологічних засадах, про зміну форм роботи. Відбувався пошук раціональної форми взаємодії управлінських, науково-дослідних та господарських інституцій у контексті викликів соціально-економічної дійсності. Визначення принципів організації наукового забезпечення ведення сільського господарства супроводжувалося дискусіями між владою і науковцями, обговоренням на різних рівнях громадськості, планових органів, наркоматів, наукових установ та організацій.

Звернено увагу на диференціацію наукової роботи (території, галузі, методи), що стала логічним наслідком загального розвитку наукових уявлень про складність сільськогосподарських явищ. Провідні вчені-аграрії ще у середині 20-х рр. ХХ ст. надали пропозиції щодо відмови від крайового принципу галузевого дослідництва, розгортання інститутизації й створення Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук.

У підрозділі 3.2 *«Наукові підходи до проблем сільського господарства наприкінці 1920-х років»* висвітлено, що у досліджуваній період науково-дослідна робота спрямовувалося на опрацювання першочергових проблем галузі та своєчасне отримання науково обґрунтованих відповідей на поставлені завдання.

Встановлено, що відповідно до актуальних комплексних проблем сільського господарства, пов'язаних із соціалістичною перебудовою сільського господарства, з метою їх теоретичного обґрунтування і науково-практичного вирішення було

створено Комісії при Науково-консультаційній раді (НКР) НКЗС УСРР з розробки наступних питань: індустріалізації та механізації сільського господарства, усупільнення сільського господарства, сільськогосподарського районування України, з питань Дніпрогесу, підвищення врожайності, підвищення продуктивності тваринництва, землевпорядкування, тютюнництва тощо. Напрацювання названих Комісій згодом передали новоствореним науково-дослідним інститутам при НКЗС УСРР, які у 1931 р. увійшли до складу ВУАСГН і продовжили розроблення відповідних заходів (виведення нових сортів, внесення мінеральних добрив, розробка і застосування комплексу агротехнічних заходів щодо збереження посівів озимих культур та ін.).

Відображено аспекти реорганізаційних заходів у системі Всеукраїнської академії наук (ВУАН) щодо розв'язання завдань сільськогосподарської галузі досліджуваної доби. Насамперед це створення інститутів агробіологічного напрямку – ботаніки, мікробіології та епідеміології, Зоолого-біологічного інституту та інших, які на основі об'єднання науково-дослідних кафедр розгортали дослідження природничо-сільськогосподарського спрямування.

У підрозділі 3.3 *«Районування як основний принцип у науково-дослідній роботі»* викладено результати аналізу характерних особливостей науково-організаційних форм ведення галузевого дослідництва у 1920-х роках.

Розкрито, що крайовий принцип побудови сільськогосподарської дослідної справи передбачав наукове забезпечення сільськогосподарського виробництва відповідно до районів, об'єднаних у зони (краї) залежно від характеру природно-географічних та економічних умов республіки. У кожному краї (Поліський, Лісостеповий правобережний (Київський), Лісостеповий лівобережний (Харківський), Східно-степовий (Дніпропетровський), Західно-степовий (Одеський)) науково-дослідну програму виконувала крайова науково-дослідна організація, до складу якої входили: крайова сільськогосподарська дослідна станція, районні сільськогосподарські станції та спеціалізовані станції. У цій структурі районні сільськогосподарські дослідні станції розробляли свої програми відповідно до проблем найважливіших галузей сільськогосподарського виробництва даного району. Аналітична та синтетична роль визначення природних та сільськогосподарських чинників кожного краю в межах районів належала переважно крайовим станціям, на які покладалися координуюча й регулююча функції в науково-дослідній роботі певного краю. Зазначимо, що завдяки ініціативі дослідників, здебільшого без будь-якої підтримки, набули розвитку й досягли значних наукових здобутків Полтавська, Мліївська, Чарторійська та інші сільськогосподарські дослідні станції, результати діяльності яких стали загально визнаними.

Результати дослідження свідчать, що крайова організація дослідництва мала певні недоліки методологічного характеру, які з урахуванням низького рівня матеріального забезпечення та зростаючих запитів соціально-економічної ситуації не сприяла не тільки виконанню, а й визначенню дослідницьких крайових завдань і спонукала до пошуку більш раціональної і прогресивної структури дослідної справи, насамперед інститутизованої форми її ведення. Важливо було досягти

максимального збільшення загальної прибутковості господарств з урахуванням результатів всебічного вивчення природних особливостей кожного регіону.

Питаннями природно-історичного районування території України в інтересах сільського господарства займалися видатні вчені – академік П.А. Тутковський, професори Б.Л. Личков, Г.Г. Махов, Б.М. Рожественський та ін. Поділ України на природно-кліматичні зони й сьогодні лежить в основі визначення пріоритетних напрямів подальшого розвитку агропромислового комплексу та його наукового забезпечення.

У підрозділі 3.4 *«Форми і способи організації сільськогосподарської дослідної справи»* простежується процес визначення структури наукового забезпечення ведення сільського господарства в умовах переходу до його колективних форм.

Як засвідчив аналіз, у 1929–1933 рр. в СРСР і відповідно в УСРР відбулися господарські реформи, які завершили процес обмеження ринкових відносин і привели до формування економічної системи, базованої на командно-адміністративних методах управління народним господарством. Процес одержавлення науки супроводжувався дискусіями між владою і науковцями щодо форм і методів організації наукового забезпечення сільськогосподарської галузі. Внаслідок розгорнутого обговорення на сторінках преси сформувалося кілька основних проектів реконструкції науково-дослідної справи (ВАСГНІЛ, НКЗС УСРР, НКРСІ УСРР), серед яких найбільшою змістовністю вирізнявся проект НКЗС УСРР, у якому передбачалося створення загальнодержавних інститутів (організації та економіки соціалістичного сільського господарства, генетики і селекції, механізації та електрифікації, ґрунтознавства, меліорації, прикладної ботаніки, лісового господарства, науково-практичної ветеринарії, землеробства, тваринництва, сільськогосподарської метеорології, захисту рослин, удобрення, рибного господарства), всесоюзних спеціалізованих інститутів (зернового господарства, плодово-ягідного виробництва, лікарських рослин, цукробурякового господарства, кукурудзи, свинарства), а також зональних станцій, опорних пунктів і дослідних господарств. З'ясовано, що тривале дискутування завершилося у 1930 р. визнанням доцільності саме проекту НКЗС, який і було прийнято за основу та задекларовано планування сільськогосподарської науки в програмно-методологічному зв'язку з ВАСГНІЛ з урахуванням необхідності створення в Україні галузевого осередку – Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук.

Процес інститутизації сільськогосподарської науки, яка сприяла координації й методичному спрямуванню галузевого дослідництва для потреб сільськогосподарського виробництва, активізували видатні особистості – В.В. Вінер, С.П. Кулжинський, Г.Г. Махов, О.Н. Соколовський, О.А. Яната, А.М. Сліпанський та ін. Їхні наукові здобутки та пропозиції щодо розгортання сільськогосподарської дослідної справи сприяли формуванню структури наукового забезпечення розвитку аграрної галузі в Україні.

У четвертому розділі **«Створення і діяльність Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук (1931–1935 рр.)»** на основі аналізу архівних матеріалів, окремі з яких введено у науковий обіг вперше, реконструйовано процес організації й розгортання діяльності галузевого академічного центру, формування

його управлінських і функціональних механізмів з урахуванням складних умов впровадження нових методологічних підходів у розробку наукових програм.

У підрозділі 4.1 *«Формування моделей координуючих центрів»* відображено спроби централізації управління сільськогосподарською наукою та дослідною справою упродовж 1920-х років.

Ретроспективний аналіз репрезентативних матеріалів дає підстави для узагальнюючого висновку, суть якого зводиться до наступного. Водночас із розвитком науково-організаційних основ сільськогосподарської науки розгортався процес становлення її координуючих органів. Предтечею Національної академії аграрних наук України став Сільськогосподарський вчений (згодом науковий) комітет України (СГНКУ) (1918–1927), який постав на базі сільськогосподарського відділу Міністерства земельних справ. Установа здійснювала активну науково-організаційну діяльність завдяки втіленню творчості вчених. Керівники СГНКУ (Вернадський В.І., Тутковський П.А., Франкфурт С.Л., Ковалевський М.М., Щоголів І.М., Веселовський С.Ф., Вольф М.М., Соколовський О.Н.) ініціювали створення низки дослідних агрономічних станцій, започаткували діяльність науково-дослідних інститутів (прикладної ботаніки, захисту рослин, тваринництва, експериментального ґрунтознавства, агрономічної хімії, насінництва, водного господарства).

Результати успішного функціонування СГНКУ щодо інститутизації сільськогосподарської дослідної справи як організації доповнила після його ліквідації Науково-консультаційна рада (НКР) НКЗС (1927–1931) як дорадчий орган НКЗС УСРР, до складу якої входило понад 50 найвидатніших аграріїв – учених і практиків, яким вдалося обґрунтувати створення більшості сучасних галузевих спеціалізованих інститутів.

Доведено, що плідна діяльність СГНКУ та НКР НКЗС стали підґрунтям для успішної інститутизації сільськогосподарської дослідної справи і становлення академічної форми організації галузевого дослідництва в Україні через створення у 1931 р. ВУАСГН. За своєю суттю, це було втілення рішень Президії ЦВК СРСР 1924 року про створення ВАСГНІЛ та її філій у республіках.

У підрозділі 4.2 *«Побудова академічної системи функціонування сільськогосподарської науки»* висвітлено особливості становлення ВУАСГН, формування її керівного апарату та мережі науково-дослідних установ.

Проаналізовані документи вищих органів партійно-державної влади засвідчили, що створена відповідно до постанови РНК УСРР № 154 від 22 травня 1931 р. «Про організацію Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук» академічна установа входила до системи ВАСГНІЛ, що розпочала свою роботу з 1929 р. і перебувала на державному фінансуванні за кошторисом НКЗС УСРР. До структури ВУАСГН увійшли всі сільськогосподарські науково-дослідні інститути на території УСРР з філіями та Центральна сільськогосподарська бібліотека. Було призначено склад Президії Академії: президент – академік ВУАН О.Н. Соколовський, перший віце-президент – професор А.М. Сліпанський, віце-президенти – Т.Г. Білаш і П.І. Попов, члени Президії – М.Е. Левенштам, І.М. Боднар, М.Т. Варфоломеєв, К.К. Віторт, учений секретар – Я.С. Харченко.

Становлення єдиного організаційного й науково-методологічного центру сільськогосподарської науки в УСРР відбувалося в умовах задекларованої партійними органами соціалістичної реконструкції сільськогосподарського виробництва. Серед наслідків цього процесу – голодомор у 1932–1933 рр., що призвів до багатомільйонних людських втрат у сільській місцевості УСРР. Влада приховувала злочин і призначила ВУАСГН як «винуватця». У 1933 р. діяльність Академії було різко розкритиковано вищим партійним керівництвом, а склад Президії, окрім президента О.Н. Соколовського, звільнено з посад. А.М. Сліпанського безпідставно звинуватили в контрреволюційній діяльності, а інших – у втраті класової пильності, та як таких, що не виправдали довіри партії. За цими звинуваченнями були звільнені, а згодом репресовані члени Президії Т.Г. Білаш, І.М. Боднар, Ю.С. Буцький, Д.С. Лимаренко, І.Г. Палатний, П.І. Попов, Д.Е. Сенько та Я.С. Харченко. Віце-президентами стали: М.Т. Варфоломеев, Ю.С. Єфроїмський, Ф.П. Тесленко.

Системний аналіз побудови академічної системи засвідчив основні напрями діяльності ВУАСГН. 1. Організація науково-дослідної роботи, розширення і зміцнення мережі науково-дослідних установ. 2. Планово-методологічне керівництво полягало у коригуванні тематики досліджень, плануванні й визначенні напрямів експериментальних робіт, а також у здійсненні контролю. 3. Технічну пропаганду та реалізацію наукових досягнень проводили відповідні сектори із залученням практиків. 4. Підготовка наукових кадрів вищої кваліфікації здійснювалася активно, з певних причин установи ВУАСГН не були повністю укомплектовані відповідними науковими кадрами. 5. Видавнича діяльність сприяла висвітленню найбільш важливих закінчених науково-теоретичних досліджень з різних галузей сільськогосподарської науки, а також доведенню до виробництва через друковані праці результатів наукових досліджень і наукове узагальнення передового досвіду. 6. Організація фінансово-матеріальної бази відбувалася із залученням державного і місцевого бюджетів, господарських організацій та госпрозрахункових коштів.

На основі результатів аналізу комплексу архівних джерел обґрунтовано, що моделювання системи наукового забезпечення сільськогосподарського виробництва УСРР здійснювалося впродовж усього періоду функціонування ВУАСГН. Формування структури як керівного апарату Академії, так і мережі науково-дослідних установ відбувалося неоднозначно, залежно від впливу політичних та економічних чинників. Встановлено, що у 1931 р. до структури Президії Академії входило 6 секторів (організаційний, планово-методичний, матеріально-фінансовий, редакційно-видавничий, масової роботи, кадрів), управління справами, бюро закордонного досвіду, комісія перевірки виконання та комісія боротьби з наслідками шкідництва в наукових установах; у 1932 р. – 6 секторів, 3 бюро та комісія перевірки виконання; у 1933 р. – 11 секторів і спецбюро. Після реорганізації у 1934 р. структурними складовими стали 2 відділи (соціалістичного землеробства, тваринництва), управління справами, спецбюро, видавництво, постійна нарада в справі хат-лабораторій, фінансово-господарське управління та експертна комісія в справах винахідництва (рис. 1).

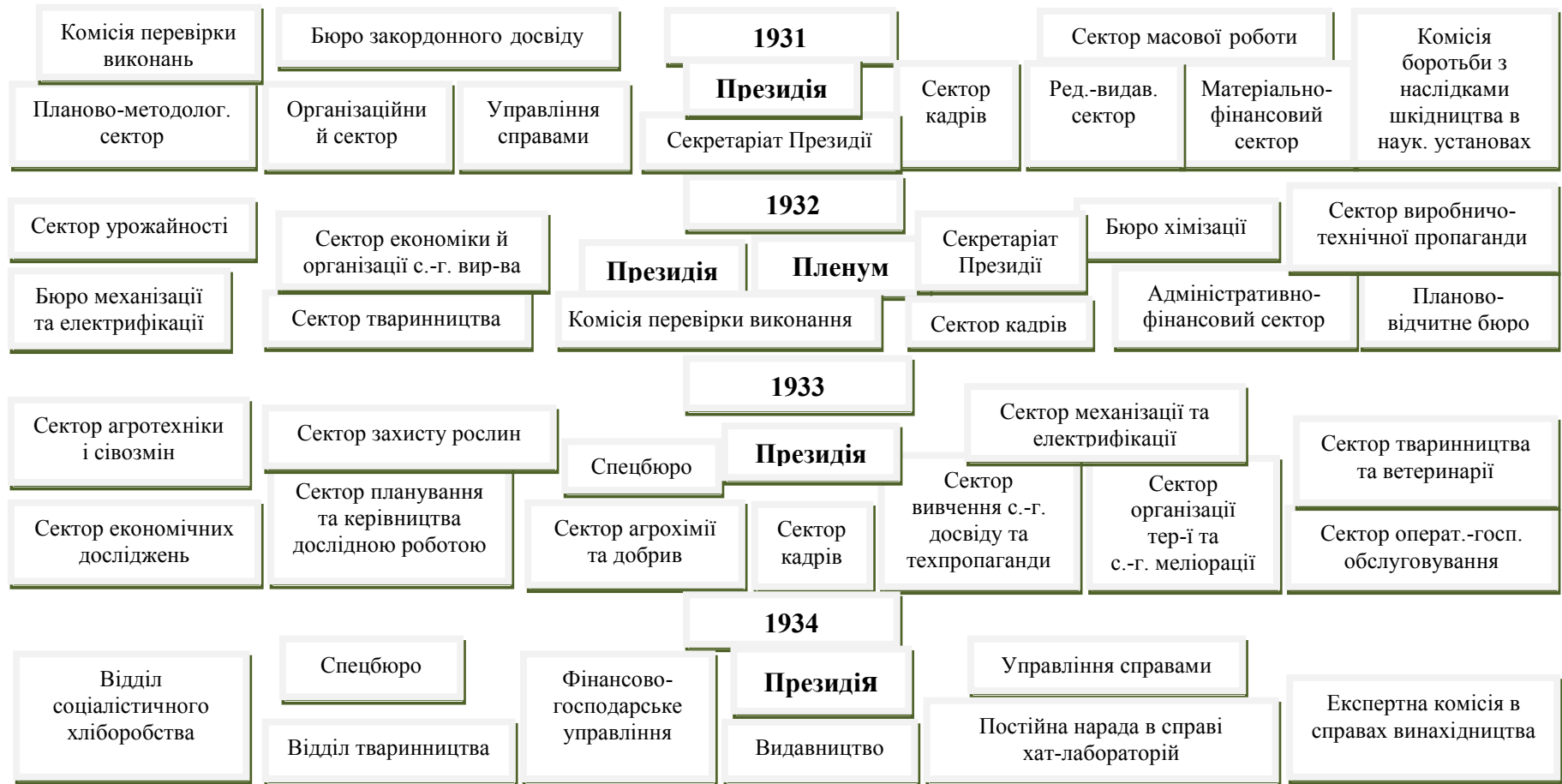

Рис. 1. Схема структурної реорганізації Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук у 1931–1935 рр.

Узагальнюючий висновок полягає в наступному: у перші роки функціонування Академії розгорнули роботу сектори організаційно-координуючого та методологічного характеру, що було актуальним на початковому етапі діяльності експериментальної мережі ВУАСГН; надалі створювалися координуючі складові означених головних проблем сільськогосподарської галузі; у 1934 р. певним чином оптимізовано структуру або, швидше, виокремлено провідні напрями науково-дослідної роботи для потреб соціалістичного сільського господарства.

Сформовано авторське бачення процесу формування експериментальної мережі ВУАСГН як акумулювання ресурсного потенціалу функціональної структури й методів усієї мережі науково-дослідних установ, які обслуговували сільськогосподарську галузь. Одним із важливих аспектів у формуванні системи ВУАСГН стала заміна триступеневої системи організації науково-дослідних робіт (інститут-станція-опорний пункт) на двоступеневу (інститут-опорний пункт). Обґрунтовано, що такий підхід застосовано з метою максимального наближення до потреб галузі. В основу перебудови покладено принципи організаційного, планово-програмного та методологічного взаємозв'язку всіх науково-дослідних установ.

Звернено увагу на відповідність спеціалізації дослідницьких установ профільним напрямам виробництва за окремими галузями й сільськогосподарськими районами. Станом на 1931 р. до структури мережі ВУАСГН входило 8 спеціальних науково-дослідних інститутів союзного підпорядкування, 11 загальних науково-дослідних інститутів республіканського значення та 14 дослідних станцій. Складовими підрозділами були Центральна сільськогосподарська бібліотека, 4 заповідники та більше сотні опорних пунктів. У наступні роки структура частково змінювалася. У наукових установах працювало понад 2 тис. співробітників, у 1932 р. навчалось близько 1000 аспірантів (для порівняння, у 1929 р. – 49). Використання науково-технічного персоналу дослідницьких установ передбачало його участь у підготовці наукових кадрів і практичних працівників у сільському господарстві.

Аналіз архівних документів засвідчив недостатнє фінансово-матеріальне забезпечення ВУАСГН, а очікуване науковцями його підвищення не відбулося, що певним чином узгоджується з соціально-економічним і політичним життям країни в першій половині 1930-х рр.

У підрозділі 4.3 *«Зміни у способах і формах планування науково-дослідних програм»* охарактеризовано суттєві напрацювання науковців щодо нових підходів у плануванні проблематики науково-дослідної роботи.

Результати дослідження показали активну діяльність ВУАСГН з розроблення детального плану науково-організаційної роботи на 1931 р. помісячно згідно з профілями структурних підрозділів. Цей план головним чином базувався на затвердженні функцій та розподілі завдань між секторами, вивченні й узагальненні стану науково-дослідної роботи у сільському господарстві УСРР. Наголошено на значимості одного з найважливіших здобутків ВУАСГН за період її нетривалого функціонування – опрацювання комплексного проблемно-тематичного плану розвитку сільськогосподарської науки в Україні на 1932 р., який став першим в історії вітчизняної сільськогосподарської науки. Було заплановано

24 народногосподарських завдання із 100 комплексних науково-дослідних проблем, а в межах цих напрямів – близько 400 тем.

Аналіз архівних матеріалів дає змогу стверджувати про значний внесок ВУАСГН у підготовку другого п'ятирічного плану розвитку сільського господарства УСРР. З'ясовано, що кожна науково-дослідна установа проектувала зі свого напрямку діяльності п'ятирічний план розвитку галузі та відповідно до нього п'ятирічний план науково-дослідної роботи з урахуванням поглибленої спеціалізації виробництва і максимального використання продуктивних сил окремих природно-кліматичних зон. На основі партійних і державних настанов ВУАСГН визначила 15 народногосподарських завдань на 1933–1937 рр., які охоплювали всі галузі сільськогосподарського виробництва і поєднували понад 80 комплексних проблем, диференційованих у 646 тем. Програмне планування проблематики на 5 років з усіх напрямів сільськогосподарської науки базувалося на програмах 1932 р. у зв'язку з багаторічними термінами їх виконання.

У підрозділі 4.4 *«Пленуми як механізми функціонування ВУАСГН»* узагальнено матеріали наукових форумів, яким належала провідна роль у методичній координації опрацювання основних проблем сільського господарства.

Встановлено, що у перші роки діяльності ВУАСГН впровадила в практику активну форму наукових зібрань – пленумів. Так, упродовж 1931–1932 рр. скликано п'ять пленумів, які проходили з розгорнутими дискусіями на підставі заслуханих доповідей з конкретної проблематики. За результатами роботи пленумів ВУАСГН було прийнято низку концептуальних рішень з основних виробничих проблем.

Перший пленум (18–20 червня 1931 р., м. Харків) розглянув основні питання щодо стану й завдань науково-дослідної роботи ВУАСГН та її мережі з урахуванням вимог реконструкції сільського господарства. Йшлося про перегляд розміщення мережі з метою пристосовування діяльності установ до районів спеціалізації сільського господарства УСРР. За умови плановості в сільському господарстві вводили планові засади в роботу наукових установ, починаючи від опорних пунктів колгоспів, радгоспів і далі, через систему спеціальних і загальних інститутів. Прийняті резолюції містили основні положення розгортання діяльності Академії з урахуванням результатів обстеження низки спеціалізованих науково-дослідних інститутів. ВУАСГН розпочала діяльність з чітким баченням завдань відповідно до потреб сільського господарства у межах політики влади.

Наступний пленум відбувся після часткового врегулювання найважливіших організаційних питань структурної побудови ВУАСГН (17–20 лютого 1932 р., м. Харків). На пленумі затверджено перший в історії сільськогосподарської науки зведений проблемно-тематичний план роботи, зміст якого розкрили у виступах доповідачі (Лимаренко Д.С., Харченко Я.С. і Заєць Д.Я.). Планові завдання сільськогосподарської науки на 1932 р. базувалися на постановках ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У (щодо організаційно-господарського зміцнення колгоспів і підвищення якості виробництва в радгоспах, прискорення селекційної роботи, підвищення урожайності сільськогосподарських культур) та директивах XVII партконференції до складання другого п'ятирічного плану. Також на цьому пленумі затверджено *«Устав про опорні пункти...»*, згідно з § 2 якого триступеневу систему науково-

дослідних установ реорганізовано у двоступеневу та фінансовий план у сумі 18 742 крб. з рекомендаціями залучення коштів господарських організацій через укладання договорів на суму до 2 млн крб.

Третій пленум ВУАСГН провела в УНДІ зернового господарства (26–29 червня 1932 р., м. Харків) з метою розгляду діяльності науково-дослідних установ і окреслення перспектив розвитку сільськогосподарської науки на другу п'ятирічку відповідно до урядових завдань щодо завершення технічної реконструкції народного господарства УСРР (доповідачі – Попов П.І., Сенько Д.Е.). Упродовж п'ятирічки передбачалося збільшити на 2 млн га (40%) земельну площу радгоспів до вже зайнятих 5 млн – з 30 млн га загальної площі. Увага акцентувалась на організаційних заходах під час збиральної кампанії 1932 р. з метою збереження врожаю зернових культур, обов'язковій участі науково-дослідних установ у проведенні сільськогосподарських кампаній, що передбачала агротехнічну пропаганду, створення мережі дозорів, участь у рейдах перевірки підготовки до збиральних робіт.

Розгляд питань підвищення врожайності сільськогосподарських культур та організації праці в зернових господарствах отримав продовження на четвертому пленумі ВУАСГН (20–25 жовтня 1932 р., м. Одеса). У цей період під зерновими культурами в Україні було зайнято 19 млн га посівної площі, з них під озимими культурами – 10,6 млн га з перспективою збільшення посівної площі під зерновими. У південному регіоні, одному з основних зернових районів УСРР, гостро постали питання розробки заходів боротьби проти посухи, бур'янів, шкідників, а також використання іригації. Прийняті на основі доповідей (Соколовського О.Н., Сліпанського А.М., Дрозденка І.М. та ін.) резолюції містили опрацьовані обласні та районні карти розміщення зернових культур, а також затверджені типові схеми для розробки на їхній основі конкретних сівозмін окремим господарствам з урахуванням особливостей останніх. В основі типових схем сівозмін враховувалися такі фактори: розміщення планових народногосподарських завдань з усіх культур у межах запроектованих сівозмін; добір найкращих попередників і запровадження угноєння для основної культури; короткостроковість і зміна сівозмін; рівномірне використання енергетичної бази й організованої праці. Опрацьовані науково-дослідними установами ВУАСГН сівозміни передавали вже в 1933 р. у господарства для виробничого використання. З цього ж року запроваджувався комплекс розроблених пленумом агротехнічних заходів, спрямованих на значне підвищення урожайності. У першу чергу приділяли увагу сортозаміні, яка передбачала без будь-яких інших агротехнічних заходів підвищення врожайності зернових культур на 10–15 %. Серед наявних в УСРР селекційних сортів ярих та озимих культур продуктивною була озима пшениця Українка 0246, урожайність якої в більшій частині Лісостепу і Полісся підвищувалася на 15–20 % порівняно з неселекційними сортами; сорти Кооператорка та Гостініум 0237, Новокримка 0104, Червона гостюкувата 01239 забезпечували високі урожаї та були посухостійкими. Їх рекомендовано вирощувати в південних посушливих районах Степу. Серед ярих пшениць вирізнявся посухостійкий сорт твердої пшениці Меляніус 069, що забезпечував підвищення врожайності на 10–12 %. Виведений Харківським

інститутом зернових культур селекційний сорт ячменю 0353–133 для Лісостепу був одним з найкращих і збільшував урожайність на 10–12 %. З огляду на ці показники сортозаміну вважали одним із головних методів підвищення врожайності, проте темпи її проведення були повільними. Зокрема, у 1932 р. проведено сортозаміну озимої пшениці на 49 %, жита – на 3,5, ярої пшениці – на 36,6, ячменю – на 31,6, вівса – на 31,9, проса – на 3,4 %. Також значну увагу пленум приділив затвердженню районування сортів зернових культур з розрахунком стовідсоткового забезпечення високоякісним сортовим насінням усіх господарств республіки у найближчі 2–3 роки.

П'ятий пленум ВУАСГН (22–27 листопада 1932 р., м. Київ) зосередив свою роботу на розгляді проблеми підвищення врожайності цукрових буряків. У доповіді Я.С. Харченка йшлося про те, що в СРСР у 1930 р. площа під цією культурою сягає 1 млн 600 тис. га. Станом на 1931 р. урожайність в СРСР становила 80 ц/га, в УСРР була дещо вищою – 107 ц/га. З-поміж заходів щодо збільшення врожаю основне значення належало внесенню мінеральних добрив. До недоліків галузі віднесено низьку продуктивність праці, відсутність наукових розробок з організації та оплати праці, ефективних сівозмін. У Київській області, що вважалося характерним і для всієї республіки переважало семипілля – 50%, восьмипілля – 27 і шестипілля – 14%. На пленумі розглянули проблему яровизації пшениць (доповідач – Лисенко Т.Д.) з метою сприяння росту й розвитку сортів пшениць при весняній сівбі.

Доведено науково-комунікативну роль пленумів у діяльності мережі науково-дослідних установ ВУАСГН. Перші наукові форуми стали організуючою ланкою в налагодженні роботи мережі науково-дослідних установ і сприяли закладенню нових методологічних аспектів розвитку сільськогосподарської науки в Україні. Їх тематичне спрямування відображало певні актуальні народногосподарські завдання, які покладалися на конкретну наукову установу з урахуванням внутрішньої розмежованості функцій окремих наукових підрозділів.

У підрозділі 4.5 *«Проблематика академічних програм»* відображено результати вивчення звітної документації науково-дослідних установ ВУАСГН з виконання поставлених завдань.

Аналіз засвідчив чітку спрямованість тематики дослідницької діяльності мережі науково-дослідних установ ВУАСГН згідно з накресленими партією та урядом завданнями, які передбачали вирішення головних проблем сільського господарства УСРР у період реорганізації, а саме: загальні питання соціалістичної реконструкції сільського господарства; підвищення врожайності сільськогосподарських культур; проблема збільшення обсягів виробництва зернової продукції; опрацювання заходів боротьби проти посухи та запобігання загибелі озимини; розвиток тваринництва і створення кормової бази; хімізація сільського господарства; організація сільськогосподарських територій та меліорації; забезпечення промисловості сировиною рослинного походження; забезпечення робітничого населення плодоовочевою продукцією; механізація та електрифікація сільського господарства.

Встановлено пріоритетність досліджень, проблематика яких стосувалася організаційно-господарських аспектів галузі. Насамперед це розміщення

сільськогосподарського виробництва та перспективи планування, опрацювання виробничих типів соціалістичних сільськогосподарських підприємств, організація праці (баланси, нормативи) і території, госпрозрахунок, відрядність і собівартість продукції, раціональні сівозміни, питання економіки використання сільськогосподарських машин і транспорту, а також стан і розвиток сільськогосподарського виробництва (галузі культур) й організація виробництва.

У п'ятому розділі «**Розвиток вітчизняної аграрної науки у 30-х рр. ХХ ст.**» узагальнено наукові здобутки учених-аграріїв з різних напрямів дослідництва, розкрито особливості й тенденції еволюції галузевого наукового знання з урахуванням теоретико-методологічних, суспільно-політичних та соціально-економічних чинників.

У підрозділі 5.1 «*Зміни в теоретико-методологічних основах землеробства*» доведено активний розвиток агрогрунтознавчих досліджень упродовж 1930-х рр., провідне значення серед яких мали питання агрономічної характеристики, ефективного використання й відновлення родючості ґрунтів України.

На тлі соціально-політичних змін кінця 20-х рр. ХХ ст. поступальний розвиток агрогрунтознавчих досліджень відбувався, насамперед, завдяки творчому внеску наукового колективу Центральної агрохімічної лабораторії НКЗС УСРР під керівництвом О.І. Душечкіна, а згодом – О.Т. Калачикова. Вчені започаткували комплексне вивчення агрономічної ефективності добрив та опрацювання методики агрохімічних і ґрунтознавчих досліджень. Всеукраїнським інститутом агрогрунтознавства і хімізації сільського господарства. Починаючи з 1931 р. розроблено низку важливих методик: відокремлення органічної форми фосфатної кислоти ґрунту від мінеральної, визначення обмінної ємності вбирання ґрунту, з'ясування рівня солонцюватості ґрунту, модифікація методу Аттерберга для визначення пластичності ґрунту, визначення динаміки P_2O_5 за допомогою грибка Аспергілюса (*Aspergillus oryzae*), виявлення потреби рослин в азоті.

Встановлено найголовніші агрогрунтознавчі досягнення у досліджуваній період, а саме: дослідження в УНДІ соціалістичного землеробства у другій половині 1930-х рр. впливу вологості ґрунту та інших умов на формування структури порохуватих ґрунтів при механічному їх обробітку. Підготовлено цінні вказівки стосовно ефективності обробітку різних типів ґрунтів за певних умов вологості. У 1932–1937 рр. значну роботу проведено в галузі хімічної меліорації ґрунтів УСРР. У республіці близько 30% загальної площі займали ґрунти з кислотою або слабокислою реакцією. Із загальної площі таких ґрунтів близько 3 млн га в УСРР потребували вапнування або мергелювання як способу їх покращення (Соколовський О.Н.). Результати дослідів фізично-хімічної лабораторії ґрунтів показали, що при застосуванні вапнування врожайність зерна збільшується від 2 до 2,7 ц.

Зроблено наголос на проведенні у першій половині 30-х рр. ХХ ст. масштабної роботи з агрономічної інвентаризації ґрунтів України під керівництвом Всеукраїнського науково-дослідного інституту агрогрунтознавства та хімізації сільського господарства. Цей захід влада застосувала з метою розгортання планового спеціалізованого сільського господарства, що у свою чергу потребувало комплексних знань ґрунтових особливостей різних природно-кліматичних зон

УСРР. Спочатку під керівництвом Г.Г. Махова, а згодом – Д.Г. Віленського, за різними архівними джерелами, агроінвентаризаційні дослідження ґрунтів УСРР охопили 929 455–1 909 000 гектарів.

Наприкінці 1930-х рр., з налагодженням роботи державної Сортомережі, УНДІ соціалістичного землеробства під керівництвом НДІ ґрунтознавства Московського університету провів дослідження ґрунтів 195 сортодільниць зернових культур в УРСР, що дало змогу охарактеризувати стан родючості ґрунтових відмін сортодільниць та визначити тип і район обслуговування. Результати досліджень відображали якісні зміни ґрунтів і їхні властивості, а також фізико-хімічний склад і запас поживних речовин.

Системний аналіз відповідних джерел дав змогу підсумувати результати вивчення ґрунтів України впродовж досліджуваного періоду. Так, було складено: детальну агроґрунтову і геоботанічну карти 22 адміністративних районів УРСР (на площі до 3 млн га) (1932–1937); ґрунтові карти 45 МТС зони бурякосіяння (1934–1935); ґрунтово-агрохімічні карти для 152 МТС зони бурякосіяння і розроблено методику складання карт ґрунтів для агротехнічного персоналу МТС і хат-лабораторій (1934–1937); карту ґрунтів УСРР у масштабі 1:1000000 та завершено складання карти ґрунтів зони бавовносіяння УСРР у масштабі 1:500000 (на площі близько 5 млн га) під редакцією Г.Г. Махова (1934); зведену карту ґрунтів на площі понад 24 млн га у масштабі 1:400000 під редакцією О.Т. Калачикова (1937).

Звернено увагу на ще один здобуток вітчизняних ґрунтознавців у процесі складання карт: на основі аналітичного опрацювання розроблено класифікацію ґрунтів за механічним складом (піщані, глинисті, піскувато-суглинисті, супіщані, пілувато-суглинисті) (1936) і номенклатуру (підзолисті, дернові та зболотнілі, чорноземи, опідзолені, солончакуваті, солонцюваті та осолоділі) (1937) у зоні бурякосіяння республіки.

Здобутки на ниві агрохімічних і ґрунтознавчих досліджень стали можливими завдяки наполегливій праці вчених: В. А. Акімцева, К.С. Божка, Н.Б. Вернандер, Д.Г. Віленського, О. М. Вишинського, П. А. Власюка, М.М. Годліна, О.М. Грінченка, О.І. Душечкіна, Г.Г. Махова, К.З. Мінецького, Г.М. Самбура, С.С. Соболева, О.Н. Соколовського та багатьох інших.

У підрозділі 5.2 «*Науково-методологічне підґрунтя розвитку рослинництва*» розкрито особливості наукового забезпечення ведення рослинницької галузі, яке здійснювали головні установи – Український генетико-селекційний інститут (УГСІ) (нині – Селекційно-генетичний інститут – Національний центр насіннєзнавства та сортовивчення) та Український інститут зернового господарства (нині – Інститут рослинництва ім. В.Я. Юр'єва НААН) та ін.

Результати дослідження відобразили спрямування генетико-селекційних досліджень у 30-х рр. ХХ ст. на опрацювання методологічних підходів, зокрема методу зменшення тривалості вегетаційного періоду, методу оцінки на морозостійкість і посухостійкість та виведення нових високоврожайних сортів зернових, технічних і спеціальних культур. Також розроблено технологію передпосівної яровизації ярих зернових культур, метод визначення тривалості яровизаційного процесу в пшениці, метод внутрішньосортового схрещування.

Найбільш вагомим здобутком стало створення сортів озимої пшениці Одеська 3 та Одеська 12, переданих на державне сортовипробування відповідно у 1937 та 1939 р. У другій половині 30-х рр. використовували метод схрещування протилежних екотипів з метою отримання зимостійких і скоростиглих форм озимої пшениці та внутрішньосортовий покращуючий відбір на основі індивідуального з кращих селекційних сортів. У результаті до держсортівипробування передано низку сортів озимої пшениці та з них районовано у 1929–1933 рр. Еритроспермум 917, Ферругінеум 1239, Юр'ївка і Мільтурум 120. Методом внутрішньосортівого відбору створено сорти Зенітка, Зенітка покращена, Лютесценс 238 і Лютесценс 238 покращений. Доведено, що у 1930-і роки розвиток селекції позначився завершенням застосування лише індивідуального й масового добору. До основних методів селекційно-генетичної роботи належала внутрішньовидова і міжвидова гібридизація. Завдяки зусиллям видатних селекціонерів, зокрема Л.І. Ковалевського, В.Я. Юр'єва та багатьох інших учених, виведено низку цінних сортів, які згодом були поширені не лише в Україні, але й за її межами.

Встановлено закладення у досліджуваній період основ розвитку садівництва, виведено 19 нових сортів і передано у державне сортовипробування понад 120 нових форм і 400 гібридів плодово-ягідних культур. Опрацьовано нові методи та форми захисту рослин від хвороб і шкідників, зокрема пристосовано до використання у сільському господарстві авіаційний спосіб, сконструйовано універсальний обприскувач-обпилювач метерової дії і тракторний садовий обприскувач та ін. Розпочато дослідження хімічних способів знищення бур'янів, винайдено десорбційно-газовий метод дезінфікації посівного матеріалу (Страхов Т.Д).

У розвитку лісового господарства України відбулося розгортання лісокультурних робіт, зокрема складено типи лісових культур для лісокультурної (1930) та лісопромислової (1935) зон УСРР, опрацьовано рекомендації зі створення культур у Лісостепу (Биков П.В., Кожевніков П.П., П'ятницький С.С. (1936)), типи лісових культур для України (Вербицький Л.М., Погребняк П.С. (1938)). Г.М. Висоцький започаткував екологічний напрям, який зберіг свою актуальність у лісівничій науці України.

У підрозділі 5.3 *«Впровадження науково-організаційних засад у тваринницьку галузь»* обґрунтовано, що від початку інститутизації та академізації сільськогосподарської дослідної справи в УСРР відбулися суттєві зрушення в науковому забезпеченні тваринницької галузі, які сприяли формуванню теоретико-методологічних основ зоотехнічної науки.

Упродовж 30-х рр. ХХ ст. діяльність галузевих установ спрямовувалася на вирішення таких основних проблем: породне покращення і виведення нових порід сільськогосподарських тварин, відтворення поголів'я, опрацювання техніки відгодівлі, догляду та утримання тварин, питань економіки, планування і організації тваринництва. Під керівництвом О.П. Бондаренка розроблено наукові основи годівлі й вирощування молодняка свиней, технології беконної відгодівлі та ін. Набуло розвитку племінне свинарство – створено перші вітчизняні лінії й родини у великій білій англійській породі, виведено миргородську породу свиней.

Під керівництвом М.Ф. Іванова виведено українську степову білу породу свиней, тонкорунну породу овець асканійського мериноса, радянську корридель. Результати тривалої роботи колективу УНДІ тваринництва з вивчення ефективності проведеної метизації планових порід (швіцькою, червоною степовою українською, сментальською, білоголовою колоністською) великої рогатої худоби стали основою для внесення змін до районування планових порід в УРСР. У досліджуваний період швіцька худоба була районувана у 10 адміністративних районах республіки. Одночасно вивчали місцеві породні групи з метою обґрунтування напряму і методів племінної роботи з ними. Складено перспективні плани селекційно-племінної роботи для держплемрозплідників та опрацьовано методи подальшого покращення породних груп великої рогатої худоби.

Результатом систематичних досліджень кормових ресурсів став підбір комплексу даних, що відображали склад і поживну цінність кормів для різних зон республіки, на основі яких створено таблиці складу і поживності кормів УРСР. Також опрацьовано низку важливих питань: економічна оцінка планових порід великої рогатої худоби у зв'язку з напрямом скотарства і племінної роботи в УСРР; плани розширеного відтворення поголів'я племінного стада і організації кормової бази; витрати кормів, їх ефективність; економічний аналіз собівартості виробництва молока в молочних радгоспах; організація праці на товарних фермах колгоспів і радгоспів. Розроблено проект районування кормових культур в УСРР, методику складання кормового плану в господарствах з урахуванням білкового балансу.

У підрозділі 5.4 *«Розвиток механізації сільськогосподарського виробництва»* викладено узагальнення щодо започаткування у 1930-і роки механізованих процесів сільськогосподарського виробництва як однієї з важливих галузей народного господарства країни.

Встановлено, що розвиток механізації сільського господарства був зумовлений потребою підвищення рівня організації сільськогосподарського виробництва, набуття працівниками відповідної кваліфікації, а також застосування наукової організації праці. Науковий супровід галузі здійснювали Всесоюзний інститут механізації і електрифікації сільського господарства, Український науково-дослідний інститут сільськогосподарського машинознавства та машинобудування при ВРНГ УСРР, Український науково-дослідний інститут механізації і електрифікації сільського господарства та відповідні відділи установ ВУАСГН.

Реконструкція сільського господарства передбачала переведення всіх галузей на індустріальну основу, а в подальшому й електрифікацію та комплексну механізацію виробничих процесів. Розвивалося сільськогосподарське машинобудування, проводили випробування та відбір сільськогосподарських машин і знарядь іноземного виробництва. Робота науково-дослідних установ спрямовувалася на вивчення й розробку технічних засобів механізованого виконання виробничих процесів у сільському господарстві. Із збільшенням чисельності тракторного парку відбулися структурні зміни в сільському господарстві енергетичних потужностей, розпочалося конструювання й виготовлення складних сільськогосподарських машин, які працювали на механічній тязі та приводилися в дію електричними й тепловими двигунами.

У 1932 р. розпочалося виробництво 75 нових машин і різних установок та пристроїв до окремих машин, що розширило можливості використання сільськогосподарських машин у напрямі комплексності й універсалізму. У 1937 р. було виготовлено близько 230 нових зразків експериментальних машин і знарядь. Наприкінці 1930-х рр. рівень механізації сільського господарства значно підвищився. Зокрема, у 1938 р. відсоток механізованої молотьби сягнув 94 %, оранки – 71, культивуації – в середньому до 43 та весняної сівби – до 95 %.

У підрозділі 5.5 *«Агроекономічне забезпечення організаційного процесу в сільському господарстві»* основну увагу звернено на те, що науково-дослідна робота з економічного напрямку формувалася на основі розробки загальних питань соціалістичної реконструкції сільського господарства, яка передбачала побудову соціалістичних виробничих відносин у сільськогосподарському виробництві, тобто об'єднання одноосібних селянських господарств у великі колективні господарства.

Обґрунтовано, що впродовж 30-х рр. ХХ ст. наукове забезпечення організаційного процесу в сільському господарстві формувало економічний напрям аграрної науки. Забезпечення наукового супроводу організаційно-господарського напрямку з жовтня 1928 р. покладалось на Український інститут економіки й організації сільськогосподарського виробництва НКЗС УСРР. Установа пройшла через різні реформування і у 1936 р. її діяльність було згорнуто. Інститут через спеціалізовані підрозділи працював відповідно до завдань з вивчення продуктивних сил, соціально-економічних відносин і дослідження організаційно-виробничих типів сільськогосподарського виробництва УСРР та перспектив їх розвитку. Під керівництвом П.І. Попова співробітниками кафедри усупільнення досліджено кооперації в капіталістичних і перехідних системах, контрактації як засобу усупільнення селянського господарства і форми виробничої кооперації. На кафедрі індустріалізації сільського господарства, очолюваній А.М. Сліпанським розроблено перспективний план вирощування зернових і технічних культур, розвитку скотарства. Досліджували ефективність застосування електроенергії в сільському господарстві, зрошувальні можливості Дніпра і їх використання. Під керівництвом С.М. Тумановського впорядковано й поглиблено районування сільського господарства, розроблено баланс праці у сільському господарстві України.

ВИСНОВКИ

1. Аналіз стану наукової розробки проблеми розвитку сільськогосподарської науки в Україні наприкінці 20-х – у 30-і рр. ХХ ст. показав відсутність окремих системних досліджень. Наявний комплекс історіографічних напрацювань диференційовано сформовано в умовні предметно-тематичні блоки: історія розвитку сільськогосподарської науки як галузі знань та як її організації; особливості створення й діяльності Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук; теоретичні та методологічні основи еволюції галузевих напрямів.

З'ясовано, що історіографію проблеми дослідження започатковують праці методологів та основоположників вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи – В.В. Вінера, С.О. Захарова, С.П. Кулжинського М.К. Недокучаєва

О.К. Філіповського, О.А. Янати та ін. Автори цих праць комплексно обґрунтовують теоретичні основи еволюції сільськогосподарської дослідної справи та формування її методологічного інструментарію з побіжним висвітленням еволюції галузевого дослідництва. Це підводить до висновку про становлення теоретико-методологічних засад сільськогосподарської дослідної справи в Україні на межі 20–30-х рр. ХХ ст.

Сприйняття та врахування усталеного поділу історіографічних досліджень відповідно до політичного устрою Української держави є цілком виправданими, особливо у відображенні методологічних проєкцій дослідників. У цьому зв'язку спостерігаємо властиве радянському періоду певне нівелювання методу персоніфікації, біографічного і бібліографічного методів, а також принципів історичного пізнання. Проте це не зменшує цінності першої групи напрацювань, які коригують, або навіть формують основу історичних розвідок сучасних дослідників. Використання ними сучасного методологічного інструментарію, підкріплене архівною базою, в кінцевому результаті сприяє успішному виконанню функцій історичних наук. Активне опрацювання в останні десятиріччя проблеми історичного розвитку сільськогосподарської науки загалом, і досліджуваного періоду зокрема, засвідчує зростання інтересу до пізнання й переосмислення історії української науки та актуальність даного дослідження.

2. Висвітлення теми дисертаційного дослідження базується на використанні джерельної бази, сформованої з опублікованих і неопублікованих документів та матеріалів центральних державних архівів України, архівів м. Києва і Державного архіву Харківської області, архівів вищих навчальних закладів. Автором опрацьовано понад 300 справ 15 фондів 6 архівів України та архіву Російської Федерації, певну кількість документів введено до наукового обігу вперше. Суттєвою складовою джерельної бази стали комплексні наукові праці вчених-аграріїв та періодичні й продовжувані видання. Сукупно це сприяло з'ясуванню особливостей суперечливого розвитку науково-організаційних форм забезпечення ведення сільського господарства у досліджуваній період.

Об'єктивна реконструкція розвитку сільськогосподарської науки України наприкінці 20-х – у 30-і рр. ХХ ст. має своєю основою використання повноцінної методологічної бази. Основоположними у дослідженні є принципи об'єктивності, історизму, взаємозалежності зв'язку історичного та логічного, загального зв'язку та розвитку, функціональний, системний та ін. Їх використання привело до пошуку відповідних підходів (системний, структурно-функціональний та ін.). Крім того, застосовано систему взаємодоповнюючих методів: власне історичних (проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, періодизації, персоніфікації, ретроспективний), загальнонаукових (аналітично-синтетичний, системний, логічний), джерелознавчого, архівознавчого та ін.

3. Обґрунтовано, що сільськогосподарська дослідна справа є комплексною науковою дисципліною, яка вивчає природні явища з метою отримання нового знання як методу реалізації продовольчих потреб населення. Теоретичним підґрунтям є комплекс природознавчих наук, а застосування методологічної бази забезпечують польовий і лабораторний методи з подальшою їх диференціацією. Наприкінці 20-х – у 30-і рр. ХХ ст. теоретико-методологічні основи

сільськогосподарської науки отримали певне узагальнення і ствердження в умовах політичних і соціально-економічних змін, що відображено у працях методологів сільськогосподарської дослідної справи – О.Г. Дояренка, М.К. Недокучаєва, Б. М. Рожественського, О.К. Філіповського та ін.

4. Встановлено, що розроблені наприкінці 20-х рр. ХХ ст. методи і принципи організації системи сільськогосподарської науки значною мірою знайшли своє відображення в реорганізації структури наукового забезпечення галузі. Побудову сільськогосподарської дослідної справи за крайовим принципом у 1931 р. замінено проектом, який включав діяльність Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук, загальнореспубліканських інститутів, всесоюзних спеціальних інститутів та опорних пунктів і дослідних господарств. Командно-адміністративний вплив тоталітарного режиму призвів до розбалансування системи наукового забезпечення сільського господарства, яка певною мірою ще знаходилася у стані формування. Структуру мережі галузевих науково-дослідних установ реформовано у всесоюзному масштабі й у 1935 р. ліквідовано академічну установу. Натомість провідною структурною одиницею в дослідництві було визначено хати-лабораторії, діяльність яких, на думку державних діячів, забезпечуватиме його ведення безпосередньо у виробничих умовах. Методологічні принципи втратили свої ознаки у практичному застосуванні й вже наприкінці 30-х рр. потребували удосконалення.

5. Фактори активізації розвитку сільськогосподарської дослідної справи в УСРР наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. ХХ ст. виявляли свій вплив залежно від соціально-економічних і політичних змін у суспільстві, державної політики в сільськогосподарській галузі. У жорстких умовах закладання й закріплення основ командно-адміністративної системи, з метою соціалістичної реконструкції сільського господарства на основі індустріалізації і колективізації розгортався процес одержавлення науки методом примусових і репресивних заходів. Постало питання про докорінну реконструкцію науково-дослідної справи на нових організаційних і методологічних засадах, зміну характеру і форм роботи. Розпочався пошук раціональної форми взаємодії управлінських, науково-дослідних та господарських інституцій у контексті викликів соціально-економічної дійсності.

6. Наприкінці 20-х рр. ХХ ст. проведення науково-дослідної роботи було орієнтовано на опрацювання першочергових проблем і своєчасне отримання науково обґрунтованих відповідей на поставлені завдання. З метою теоретичного опрацювання і науково-практичного вирішення актуальних комплексних проблем розвитку сільського господарства створювалися Комісії при Науково-консультаційній раді НКЗС, напрацювання яких згодом було передано новоствореним науково-дослідним інститутам при НКЗС УСРР, які у 1931 р. увійшли до складу Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук.

Як засвідчив аналіз організації галузевого дослідництва, крайовий принцип побудови сільськогосподарської дослідної справи передбачав наукове забезпечення сільськогосподарського виробництва відповідно до районів, що об'єднувалися у краї залежно від характеру природно-географічних та економічних умов. У кожному краї науково-дослідну програму здійснювала крайова науково-дослідна організація, до складу якої входили: крайова сільськогосподарська дослідна станція, районні

сільськогосподарські станції та станції спеціальні. Проте певні недоліки такої організації та виклики часу спонукали до пошуку більш раціональної і прогресивної структури сільськогосподарської дослідної справи. Внаслідок розгорнутого обговорення сформувалося кілька основних проектів реконструкції науково-дослідної справи, серед яких найбільшою змістовністю вирізнявся проект НКЗС УСРР, за яким передбачалося створення загальнореспубліканських інститутів, всесоюзних спеціальних інститутів, а також опорних пунктів і дослідних господарств. Тривале дискутування завершилося у 1930 р. визнанням доцільності проекту НКЗС, який і було прийнято за основу та задекларовано створення в Україні центру сільськогосподарської науки – Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук.

Процес інститутизації сільськогосподарської дослідної справи в Україні, яка сприяла координації й методичному спрямуванню галузевого дослідництва для потреб суспільного сільськогосподарського виробництва, великою мірою активізували визначні вчені – В.В. Вінер, С.П. Кулжинський, Г.Г. Махов, А.М. Сліпанський, О.Н. Соколовський, О.А. Яната та ін. Їхні наукові здобутки та бачення розвитку сільськогосподарської дослідної справи в УСРР сприяли формуванню оптимальної системи наукового забезпечення аграрної галузі.

7. Створення у 1918 р. предтечі Національної академії аграрних наук України – Сільськогосподарського наукового комітету України – забезпечило координацію діяльності між різними відомствами й організаціями, яким на той час підпорядковувалися галузеві науково-дослідні установи. Відновленням діяльності та створенням нових установ під керівництвом СГНКУ було закладено основу сучасної структури галузевого експериментаторства. У подальшому Науково-консультаційна рада запровадила інститутизацію сільськогосподарської дослідної справи, заклавши базу для становлення академізаційного процесу, і у 1931–1935 рр. координуючим осередком наукового забезпечення розвитку сільського господарства стає Всеукраїнська академія сільськогосподарських наук.

До складу Академії увійшли всі сільськогосподарські науково-дослідні інститути на території УСРР з філіями та Центральна сільськогосподарська бібліотека. Очолили Академію президент академік ВУАН О.Н. Соколовський, перший віце-президент професор А.М. Сліпанський, віце-президенти Т.Г. Білаш і П.І. Попов. Становлення організаційного й науково-методичного осередку сільськогосподарської науки в УСРР відбувалося в умовах проголошеної партійними органами соціалістичної реконструкції сільськогосподарського виробництва.

8. Встановлено основні напрями діяльності керівного апарату ВУАСГН: організація науково-дослідної роботи й розширення мережі науково-дослідних установ; планово-методологічне керівництво; технічна пропаганда та впровадження наукових досягнень; підготовка наукових кадрів; видавнича діяльність; організація фінансово-матеріальної бази. Упродовж періоду функціонування ВУАСГН здійснювалося реформування структури керівного апарату й мережі науково-дослідних установ відповідно до політичних та економічних змін. Перехід у 1931 р. від триступеневої системи організації науково-дослідної роботи до двоступеневої,

моделювання структури керівного апарату Академії відбувалося за чітким функціональним розмежуванням. У перші роки розгорнули роботу сектори організаційно-координуючого, методологічного характеру, що було актуальним на початковому етапі діяльності мережі науково-дослідних установ ВУАСГН. Надалі створювалися координуючі складові для вирішення найголовніших проблем сільськогосподарської галузі. У 1934 р. певним чином оптимізовано структуру або швидше – виокремлено провідні напрями науково-дослідної роботи для потреб соціалістичного сільськогосподарського виробництва.

ВУАСГН активно долучилася до процесу наукового супроводу в розв'язанні основних проблем сільськогосподарської галузі. Комплекс організаційних питань стосовно розгортання діяльності науково-дослідних установ вирішувався з урахуванням нових методологічних підходів, зорієнтованих на побудову й обслуговування соціалістичних форм господарювання. За короткий термін Академії вдалося спроектувати роботу на 1931 р., а згодом сформувавши зведений проблемно-тематичний план на 1932 р., який став основою для планування роботи усієї мережі на 1933–1937 рр. Проведене вперше масштабне планування сприяло виокремленню методологічних, тематичних і функціональних аспектів складного процесу розвитку аграрної науки в Україні.

Академічна установа впровадила в практику своєї діяльності активну форму наукових зібрань (пленумів) для розгляду конкретної проблематики, з розгорнутими дискусіями на основі заслуханих доповідей. За результатами роботи п'яти пленумів ВУАСГН було прийнято низку важливих рішень щодо основних галузевих проблем з метою підвищення ефективності роботи науково-дослідних установ та сільськогосподарського виробництва.

9. Доведено, що сільськогосподарська наука в Україні на початку 30-х рр. ХХ ст. мала чітко визначені орієнтири подальшого розвитку. Активне розгортання діяльності академічної науково-організаційної структури сприяло виокремленню найактуальніших проблем галузевого дослідництва, активізувало формування дієвої мережі науково-дослідних установ та застосування нових методів проектування наукових програм експериментаторства, а задекларовані державою завдання відповідали реальним потребам сільськогосподарської галузі. Проте ідеологічне підґрунтя досліджуваного періоду, чергові реорганізаційні заходи у 1934 р. призвели до ліквідації ВУАСГН на початку 1935 р. та ускладнення подальшого розвитку науково-організаційних і методологічних засад функціонування вітчизняної аграрної науки.

10. Упродовж 1935–1940 рр. керівництво науково-дослідними установами сільськогосподарської галузі (18 інститутів, 47 спеціалізованих та обласних дослідних станцій) здійснював НКЗС УСРР через Сектор науково-дослідних установ та Наукову раду, що на практиці виявилось значною мірою неефективним внаслідок розпорошеної відомчої підпорядкованості, відсутності науково-методичної координації, тотального контролю, «чистки» наукових кадрів та ін. Зміщення дослідництва на низову ланку – хати-лабораторії, спричинило домінування практики над теоретичними напрацюваннями. Водночас напрацьовані державою підходи сприяли удосконаленню науково-організаційних і

методологічних засад функціонування аграрної науки (більшою мірою у забезпеченні регіональних потреб), здебільшого завдяки застосуванню окремих інституційних важелів – систем популяризаційних заходів (з'їзди, періодичні видання, виставки досягнень народного господарства та ін.), заохочень та винагород, присудження наукових звань і ступенів, виборів дійсних членів (академіків) і т.д. Державне регулювання передбачало забезпечення фінансово-матеріальної бази і плановість у роботі дослідницьких інституцій відповідно до поставлених завдань з урахуванням жорсткого партійного керівництва в умовах «демократичного централізму».

11. З'ясовано, що наприкінці 20-х – упродовж 30-х рр. минулого століття активно розвивалися агрохімічні та ґрунтознавчі дослідження, спрямовані на розробку агрономічної характеристики, ефективного використання й відновлення родючості ґрунтів України. За результатами дослідження ґрунтів складено агроґрунтові, геоботанічні, ґрунтово-агрохімічні карти та впорядковано класифікацію (піщані, глинисті, піскувато-суглинисті, супіщані, пілувато-суглинисті) (1936) і номенклатуру (підзолисті, дернові та зболотнілі, чорноземи, опідзолені, солончакуваті, солонцюваті та осолоділі) (1937) ґрунтів УРСР. До важливих здобутків належить опрацювання низки агрохімічних методів, а також удосконалення методів хімічної меліорації ґрунтів й створення карт районів вапнування та гіпсування як основних її способів.

12. У галузі рослинництва переважав напрям розвитку генетико-селекційних досліджень, характерною ознакою якого в аналізованій нами період стало зміцнення його науково-методологічного підґрунтя. Насамперед йдеться про розробку методів зменшення вегетаційного періоду, оцінки на морозостійкість і посухостійкість та виведення нових високоврожайних сортів зернових, технічних і спеціальних культур. Знаковими здобутками стало створення сортів озимої пшениці Одеська 3 і Одеська 12, ярого ячменю Одеський 9 і Одеський 14 селекції Українського селекційно-генетичного інституту та озимої пшениці Еритроспермум 917, Ферругінеум 1239, Юр'ївка і Мільтурум 120 селекції Харківської селекційної станції. У цей період розвивалося садівництво – виведено 19 нових сортів і передано у державне сортовипробування понад 120 нових перспективних форм і 400 гібридів плодово-ягідних культур, розроблено нові методи та форми захисту сільськогосподарських рослин від хвороб і шкідників.

13. Висвітлено позитивні зрушення у науковому забезпеченні розвитку тваринницької галузі, які підсилили теоретико-методологічні основи розвитку зоотехнічної науки. Головними напрямками діяльності науково-дослідних установ було виконання державних завдань підвищення продуктивності тваринництва, покращення його кормової бази та розгортання племінної справи. Упродовж 30-х рр. ХХ ст. теоретико-практичні напрацювання вчених стосувалися проблем породного покращення і виведення нових порід сільськогосподарських тварин, відтворення поголів'я. До головних здобутків досліджуваного періоду належить створення перших вітчизняних ліній і родин у великій білій англійській породі та виведення миргородської породи свиней й розведення «в собі» місцевих коротковухих свиней з беркширською і середньою білою породами. Під керівництвом М.Ф. Іванова

виведено українську степову білу породу свиней, тонкорунну породу овець асканійського мериноса та радянську корридель. Ученими опрацьовано техніку відгодівлі, догляду й утримування тварин, наукові основи годівлі та вирощування молодняку свиней, технології беконної відгодівлі, окремі питання економіки, планування і організації тваринництва та методів профілактики й лікування хвороб сільськогосподарських тварин.

14. У досліджуваній період розгорнувся процес становлення механізації сільськогосподарського виробництва, розвивалося сільськогосподарське машинобудування, проводили випробування та відбір сільськогосподарських машин і знарядь іноземного виробництва. Дослідна робота спрямовувалася на вивчення й розробку технічних засобів механізованого виконання виробничих процесів у сільському господарстві з метою активізації поступового переходу від ручної до машинної праці. Із збільшенням кількості тракторного парку були помітні структурні зміни в сільському господарстві енергетичних потужностей, започатковано конструювання й виготовлення складних сільськогосподарських машин, які працювали на механічній тязі та приводилися в дію електричними й тепловими двигунами. За результатами дослідження впливу на врожай сільськогосподарських культур оранки, культивування та висівання насіння на більших швидкостях відповідної техніки рекомендовано підвищення робочої швидкості.

15. Наукове забезпечення організаційного процесу в сільському господарстві за своєю суттю полягало в опрацюванні загальних питань соціалістичної реконструкції сільського господарства, що передбачала побудову соціалістичних виробничих відносин у сільськогосподарському виробництві. Роботи методологічного характеру проводилися в напрямі типізації спеціалізованих господарств, організації госпрозрахунку, визначення нормативів для розрахунку собівартості продукції, методів і форм калькуляції молока та молочних продуктів. До вагомих теоретико-практичних напрацювань належать складання генерального перспективного плану вирощування зернових і технічних культур та розвитку скотарства й свинарства. У досліджуваному періоді тривав процес удосконалення районування сільськогосподарського виробництва, розробка й обґрунтування балансу праці в сільському господарстві УСРР.

16. Узагальнено та реконструйовано складний процес інститутизації з подальшою академізацією сільськогосподарської науки і дослідної справи, який сприяв ствердженню й удосконаленню науково-організаційних і методологічних засад функціонування сільськогосподарської науки наприкінці 20-х – у 30-і рр. ХХ ст. в Україні. Особливості реорганізаційних заходів при створенні системи наукового забезпечення розвитку сільського господарства у проблемний історичний період української нації характеризуються потужним політико-ідеологічним впливом. Доведено, що напрацювання й здобутки освітніх і дослідницьких інституцій, вчених аграрної галузі здійснили регенеруючий вплив на компоненти еволюції аграрної науки України та вирішення засадничих питань наукового супроводу землеробства, рослинництва, тваринництва, економіки й механізації сільськогосподарського виробництва, збагатили науковий потенціал української спільноти, здатної розбудувати сталу структуру вітчизняного наукового простору.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Монографії

1. Щебетюк Н.Б. Розвиток аграрної науки України наприкінці 20-х – у 30-і рр. ХХ ст. : монографія / Н. Б. Щебетюк ; НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки ; наук. ред. В. А. Вергунов. – Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута»», 2017. – 380 с.

Рецензії:

Коцур А. П. Рецензія на монографію : Щебетюк Н. Б. Розвиток аграрної науки України наприкінці 20-х – у 30-і рр. ХХ ст. / НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки ; наук. ред. В. А. Вергунов. – Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута»», 2017. – 380 с. / А. П. Коцур // Гілея : наук. вісн. – 2017. – Вип. 122 (№7). – С. 445.

Курок О. І. Рецензія на монографію : Щебетюк Н. Б. Розвиток аграрної науки України наприкінці 20-х – у 30-і рр. ХХ ст. / НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки ; наук. ред. В. А. Вергунов. – Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута»», 2017. – 380 с. / О. І. Курок // Історія науки і біографістика. – 2017. – № 2. – Режим доступу : <http://inb.dnsgb.com.ua/2017-2/18.pdf>.

2. Щебетюк Н.Б. Історія Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук (1931–1935 рр.) / Н. Б. Щебетюк ; НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки ; наук. ред. академік НААН В. А. Вергунов. – К. : НУБіП України, 2017. – 168 с.

Брошури

3. Історія аграрної освіти у системі наукового забезпечення ведення сільського господарства України / В. А. Вергунов, Г. О. Глазунов, Т. П. Шепітко, Н. В. Гриценко, О. П. Анікіна, Н. Б. Щебетюк, Т. Р. Грищенко ; М-во аграр. політики та продовольства України, НААН, ННСГБ / під заг. ред. член-кор. НААН В.А. Вергунова. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2013. – 56 с. (особистий внесок автора: с. 29–38).

4. Щебетюк Н. Б. Організація сільськогосподарської дослідної справи в УСРР в умовах соціально-економічних трансформацій кінця 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст. / Н. Б. Щебетюк / НААН, ННСГБ. – Вінниця : ФОП Корзун Д.Ю., 2015. – 80 с.

Збірник документів і матеріалів

5. Колгоспна дослідна справа в УСРР/УРСР у 1934–1956 роках : зб. док. і матеріалів / НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки, ЦДАВО України, ЦДАГО України ; уклад. В. А. Вергунов, Н. П. Коваленко, В. І. Кучер, О. О. Черниш, А. С. Білоцерківська, М. М. Давиденко, Н. Б. Щебетюк, С. Д. Коваленко, Н. В. Маковська, О. В. Бажан ; за заг. ред. Я. М. Гадзала ; наук. ред. В. А. Вергунов. – К. : ТОВ «Наш формат», 2016. – 460 с. (особистий внесок автора: с. 48–106).

Статті у наукових фахових виданнях

6. Щебетюк Н. Б. Наукові підходи до проблеми збереження озимих посівів в Україні наприкінці 20-х рр. ХХ ст. / Н. Б. Щебетюк // [Електронний ресурс]. –

Історія науки і біографістика. – 2013. – Вип. 2 – Режим доступу : <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/INB/2013-2/index.html>.

7. Щебетюк Н. Б. Організація сільськогосподарської дослідної справи наприкінці 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст. в Україні: пошук форм і методів / Н. Б. Щебетюк // Питання історії і техніки. – 2013. – №4. – С. 10–16.

8. Щебетюк Н. Б. Крайовий принцип організації сільськогосподарської дослідної справи в Україні (пер. чв. ХХ ст.) / Н. Б. Щебетюк // Історичні записки : зб. наук. пр. – Луганськ, 2013. – Вип. 39. – С. 222–230.

9. Щебетюк Н. Б. Природно-кліматичні зони як фактор впливу на структуру сільськогосподарської дослідної справи України в 20-х рр. ХХ ст. / Н. Б. Щебетюк // Гілея : наук. вісн. / НПУ імені М. П. Драгоманова. – К., 2014. – Вип. 89. – С. 176–179.

10. Щебетюк Н. Б. Видатні вчені-аграрії про галузеве дослідництво в Україні наприкінці 20-х рр. ХХ ст. / Н. Б. Щебетюк // Вісн. Черкаського ун-ту. Серія: Історичні науки. – 2014. – № 22 (315) – С. 140–145.

11. Щебетюк Н. Б. Суспільно-політичні та економічні передумови створення Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук (1931–1935) / Н. Б. Щебетюк // [Електронний ресурс] – Історія науки і біографістика. – 2014. – Вип. 4 – Режим доступу : <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/INB/2013-1/index.html>.

12. Щебетюк Н. Б. Наукові підходи до основних проблем сільськогосподарської галузі в УСРР наприкінці 1920-х років / Н. Б. Щебетюк // Гілея : наук. вісн. / НПУ імені М. П. Драгоманова. – К., 2015. – Вип. 102. – С. 78–82.

13. Щебетюк Н. Б. Побудова академічної системи аграрної науки в Україні на початку 30-х рр. ХХ ст. / Н. Б. Щебетюк // [Електронний ресурс]. – Історія науки і біографістика. – 2015. – Вип. 3. – Режим доступу : <http://inb.dnsgb.com.ua/2015-3/17.pdf>.

14. Щебетюк Н. Б. Становлення координаційних центрів сільськогосподарської дослідної справи в Україні у 1920-х роках / Н. Б. Щебетюк // Етнічна історія народів Європи: зб. наук. пр. / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2015. – Вип. 46. – С. 97–101.

15. Щебетюк Н. Б. Роль пленумів в діяльності Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук (1931–1935) / Н. Б. Щебетюк // Вісн. аграр. історії. – 2015. – №. 11–12. – С. 287–291.

16. Щебетюк Н. Б. Проблеми підвищення урожайності зернових культур в УСРР на IV пленумі ВУАСГН (1932) / Н. Б. Щебетюк // [Електронний ресурс]. – Історія науки і біографістика. – 2015. – Вип. 4 – Режим доступу : <http://inb.dnsgb.com.ua/2015-4/23.pdf>.

17. Щебетюк Н. Б. Організаційні і методичні аспекти планування науково-дослідної роботи ВУАСГН (1932) / Н. Б. Щебетюк // Наук. пр. іст. фак-ту Запорізького нац. ун-ту. – 2016. – Вип. 45. – С. 240–243.

18. Щебетюк Н. Б. Трансформації системи наукового забезпечення аграрної галузі в УСРР (1931–1935) / Н. Б. Щебетюк // [Електронний ресурс]. – Історія науки

і біографістика. – 2016. – Вип. 1. – Режим доступу : <http://inb.dnsgb.com.ua/2016-1/20.pdf>.

19. Щебетюк Н. Б. Плани розвитку сільськогосподарської науки в Україні на початку 30-х рр. ХХ ст. / Н. Б. Щебетюк // Переяславський літопис : зб. наук. статей. – Вип. 9. – 2016. – С. 171–178.

20. Щебетюк Н. Б. Становлення наукового забезпечення організаційного процесу в сільському господарстві / Н. Б. Щебетюк // Наук. зап. Терн. нац. пед. ун-ту ім. Володимира Гнатюка. Серія : Історія. – 2016. – Вип. 2. – Ч. 3. – С. 137–141.

21. Щебетюк Н. Б. Науково-методологічне підґрунтя розвитку селекційно-генетичних досліджень в Україні (30-і роки ХХ ст.) / Н. Б. Щебетюк // Вісн. аграр. історії. – 2016. – Вип. 18. – С. 220–229.

22. Щебетюк Н. Б. Хімічна меліорація ґрунтів України: історичний аспект / Н. Б. Щебетюк // Емінак : наук. щоквартальник. – 2017. – № 1 (17) (січень-березень). Т. 2. – С. 130–133.

Статті у зарубіжних наукових виданнях

23. Щебетюк Н. Б. Научно-организационные аспекты развития сельскохозяйственного опытного дела в Украине на рубеже 20–30 гг. ХХ в. / Н. Б. Щебетюк // Рос.-укр. связи в истории естествознания и техники / РАН, Ин-т истории естествознания и техники им. С.И. Вавилова, Центр истории социокульт. проблем науки и техники. – М. : Акварель, 2014. – Вып. 2. – С. 265–273.

24. Щебетюк Н. Б. Формирование управленческого аппарата Всеукраинской академии сельскохозяйственных наук (1931–1935) / Н. Б. Щебетюк // Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe. – Warszawa, 2016. – № 9. – С. 99–104.

25. Щебетюк Н. Б. Научные поиски способов сохранения озимых культур в Украине в начале 1930-х гг. / Н. Б. Щебетюк // Молодой ученый : международ. науч. журн. – Казань, 2016. – № 12. – С. 724–727.

26. Щебетюк Н. Б. Научный потенциал Всеукраинской академии сельскохозяйственных наук (1931–1935) / Н. Б. Щебетюк // Новый университет : Серия «Актуальные проблемы гуманитарных и общественных наук». – Йошкар-Ола, 2016. – № 5–6. – С. 42–45.

27. Щебетюк Н. Б. Розвиток механізації сільськогосподарського виробництва України у 30-х рр. ХХ ст. / Н. Б. Щебетюк // Sciences of Europe. – Praha, 2016. – № 6. – С. 15–18.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

28. Щебетюк Н. Б. Формування мережі науково-дослідних установ ВУАСГН (1931–1935) / Н. Б. Щебетюк // Історія освіти, науки і техніки в Україні : матеріали VII Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів, 16 березня 2012 р. м. Київ / НААН, ДНСГБ. – К., 2012. – С. 112–114.

29. Щебетюк Н. Б. Опорні пункти мережі ВУАСГН (1931–1935): функції і завдання / Н. Б. Щебетюк // Історія освіти, науки і техніки в Україні : матеріали VIII Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів, 21 трав. 2013 р. м. Київ / НААН, ННСГБ. – К., 2013. – С. 143–145.

30. Щебетюк Н. Б. Побудова організаційних форм сільськогосподарської дослідної справи в Україні на початку 30-х рр. ХХ ст. / Н. Б. Щебетюк // Актуальні

питання історії науки і техніки : матеріали XII Всеукр. наук. конф., 3–5 жовт. 2013 р., м. Конотоп / Конотоп. міськ. рада, Центр досл. наук.-тех. потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва НАН України, Акад. наук вищої освіти України [та ін.]. – К., 2013. – С. 369–371.

31. Щебетюк Н. Б. Сільськогосподарські дослідні станції на початку ХХ ст.: пошук форм і методів / Н. Б. Щебетюк // Міжнар. наук.-практ. семінар, присвяч. 130-річчю виходу книги В.В. Докучаєва «Російський чорнозем»: матеріали, 10 груд. 2013 р., м. Київ / НААН, ННСГБ, ННЦ «Ін-т ґрунтознавства та агрохімії ім. О.Н. Соколовського», Посольство РФ в Україні. – К., 2013. – С. 325–328.

32. Щебетюк Н. Б. Природно-кліматичні зони України як чинники організації сільськогосподарської дослідної справи / Н. Б. Щебетюк // Історія освіти, науки і техніки в Україні : матеріали ІХ Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів, 22 травня 2014 р., м. Київ / НААН, ННСГБ, Полтавська держ. с.-г. досл. станція ім. М. І. Вавилова Ін-ту свинарства і агропромислового вир-ва НААН [та ін.]. – К., 2014. – С. 168–170.

33. Щебетюк Н. Б. Вінер В.В. про організацію сільськогосподарської дослідної справи в Україні (20-і рр. ХХ ст.) / Н. Б. Щебетюк // Актуальні питання історії науки і техніки : матеріали ХІІІ Всеукр. наук. конф., 16–18 жовт. 2014 р., м. Коростень / Корост. міськ. рада, Центр досл. наук.-тех. потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва НАН України [та ін.]. – К., 2014. – С. 358–362.

34. Щебетюк Н. Б. Історичні сторінки тваринництва УСРР (1928 р.) / Н.Б. Щебетюк // В.І. Сазанов – розбудовник вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи та громадянин : матеріали круглого столу, 28 листоп. 2014 р., м. Полтава / М-во аграр. політики і продовольства України, Полтав. держ. аграр. акад., НААН, ННСГБ. – Полтава, 2014. – С. 76–77.

35. Щебетюк Н. Б. Створення координаційних центрів сільськогосподарської дослідної справи в Україні у 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. / Н. Б. Щебетюк // Професор В.О. Поггенполь – учений, метеоролог, фенолог, кліматолог, викладач, інспектор Уманського училища землеробства і садівництва : матеріали круглого столу, 18 верес. 2014 р., м. Умань / М-во аграр. політики і продовольства України, Уман. нац. ун-т сад-ва, НААН, ННСГБ. – Умань, 2014. – С. 139–141.

36. Щебетюк Н. Б. Науково-організаційні заходи щодо проблеми підвищення врожайності сільськогосподарських культур (1928 р.) / Н. Б. Щебетюк // Сучасні міждисциплінарні дослідження : історія, сьогодення, майбутнє : матеріали Х Міжнар. заоч. конф., 20 берез. 2015 р., м. Київ. – К. : Аграр Медіа Група, 2015. – С. 81–84.

37. Щебетюк Н. Б. Започаткування сільськогосподарського районування як однієї з основних проблем економіки УСРР (1928 р.) / Н. Б. Щебетюк // Наука України як фактор національної безпеки : матеріали ХХ Всеукр. наук. конф. молодих істориків науки, техніки і освіти та спеціалістів, 17 квіт. 2015 р., м. Київ / Центр дослідж. наук.-техн. потенціалу та історії науки НАН України ім. Г.М. Доброва, Центр дослідж. з історії науки і техніки ім. О. П. Бородіна, Держ. екон.-технол. ун-ту транспорту, Укр. т-во істориків науки. – К., 2015. – С. 199–201.

38. Щебетюк Н. Б. Соколовський О. Н. про організацію сільськогосподарської дослідної справи в Україні наприкінці 20-х рр. ХХ ст. / Н. Б. Щебетюк // Історія освіти, науки і техніки в Україні : матеріали Х Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів, 28 трав. 2015 р., м. Київ / НААН, ННСГБ, Полтавська держ. аграр. акад. [та ін.]. – Вінниця : ФОП Корзун Д.Ю., 2015. – С. 179–181.

39. Щебетюк Н. Б. Організаційні аспекти академізації сільськогосподарської дослідної справи України / Н. Б. Щебетюк // Актуальні наукові дослідження різноманітних соціальних процесів сучасного суспільства : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 11–12 верес. 2015 р., м. Одеса. – Одеса, 2015. – С. 38–40.

40. Щебетюк Н. Б. Перший пленум Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук (1931–1935) як організація діяльності та визначення функцій / Н. Б. Щебетюк // Актуальні питання розвитку суспільних наук у ХХІ ст. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 11–12 груд. 2015 р., м. Дніпропетровськ. – Дніпропетровськ, 2015. – С. 49–52.

41. Щебетюк Н. Б. Фінансово-матеріальна база Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук / Н. Б. Щебетюк // Історія освіти, науки і техніки в Україні : матеріали ХІ Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів, 16 трав. 2016 р., м. Київ / НААН, ННСГБ [та ін.]. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. – С. 283–286.

42. Щебетюк Н. Б. Модифікація структури Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук (1931–1935) / Н. Б. Щебетюк // Модернізація науково-технологічної політики України : матеріали ХХІ Всеукр. наук. конф. молодих істориків науки, техніки і освіти та спеціалістів, 15 квітня 2016 р., м. Київ / Ін-т досліджень наук.-техн. потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва НАН України, Центр досліджень з історії науки і техніки ім. О.П. Бородіна, Держ. економ.-технолог. ун-ту транспорту, Укр. тов-во істориків науки. – К., 2016. – С. 231–235.

43. Щебетюк Н. Б. Редакційно-видавнича діяльність Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук (1931–1935) / Н. Б. Щебетюк // Актуальні питання та проблеми розвитку сучасної цивілізації: історичні, соціологічні, політологічні аспекти : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 15–16 квіт. 2016 р., м. Херсон / МОН України, Херсон. Держ. ун-т. – Херсон, 2016. – С. 66–68.

44. Щебетюк Н. Б. Підвищення урожайності сільськогосподарських культур як складова проблематики академічних досліджень в Україні на початку 1930-х рр. / Н. Б. Щебетюк // Онтогенез – стан, проблеми та перспективи вивчення рослин в культурних та природних ценозах : матеріали міжнар. конф., 10–11 черв. 2016 р., м. Херсон / МОН України, ДВНЗ «Херсон. держ. аграр. ун-т». – Херсон, 2016. – С. 267–269.

45. Щебетюк Н. Б. Науково-організаційні заходи для потреб тваринницької галузі на початку 1930-х рр. / Н. Б. Щебетюк // Суспільні науки: напрямки та тенденції розвитку в Україні та світі : матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф., 15–16 липня 2016 р., м. Одеса. – Одеса : ГО «Причорномор. центр досліджень проблем суспільства», 2016. – С. 27–30.

46. Щебетюк Н. Б. Організація сільськогосподарського виробництва УСРР на початку 1930-х рр. як проблематика академічних досліджень / Н. Б. Щебетюк

// Актуальні питання історії науки і техніки : матеріали XV Всеукр. наукової конф., 29 верес. – 1 жовт. 2016 р., м. Київ / Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПШК ; Ін-т досл. наук.-тех. потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва НАН України ; Акад. наук вищої освіти України [та ін.]. – К., 2016. – С. 280–283.

47. Щебетюк Н. Б. Розвиток сільськогосподарської статистики в УСРР (перша половина XX ст.) / Н. Б. Щебетюк // Пріоритетні напрями вирішення актуальних проблем суспільних наук : матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф., 21–22 жов. 2016 р., м. Одеса. – Одеса : ГО «Причорномор. центр досліджень проблем суспільства», 2016. – С. 53–56.

48. Щебетюк Н. Б. Становлення Інституту економіки і організації сільськогосподарського виробництва (1928) / Н. Б. Щебетюк // Професор С.Л. Франкфурт (1856–1954) – видатний вчений-агробіолог, один із дієвих організаторів академічної науки в Україні (до 150-річчя від дня народження) : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 18 листоп. 2016 р., м. Київ / НААН, ННСГБ, Миронівський ін-т пшениці ім. В.М. Ремесла [та ін.]. – К. : ТОВ «Наш формат», 2016. – Ч. 2. – С. 284–287.

Анотація

Щебетюк Н. Б. Науково-організаційні та методологічні засади функціонування аграрної науки в Україні кінця 20-х–30-і рр. XX ст. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки й техніки. – Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН, Київ, 2017.

Дисертаційна робота є комплексним науково-історичним дослідженням, у якому на основі використання різнобічної бази джерел і новітніх методологічних підходів проаналізовано особливості науково-організаційних і методологічних засад розвитку вітчизняної аграрної науки, які сформувалися під впливом суспільно-політичних і теоретико-методологічних, наукознавчих факторів. Відтворено сутність сільськогосподарської дослідної справи, напрацювання її організаторів і методологів, що здійснили вплив на формування системи наукового забезпечення галузі в умовах реорганізаційних чинників. Висвітлено стан і форми наукового супроводу ведення сільського господарства та пошук нових способів його структурної побудови. Охарактеризовано процес інститутизації та становлення академічної форми ведення дослідництва, розкрито специфіку моделювання її управлінських і координуючих функцій. Узагальнено характерні ознаки еволюційного періоду основних напрямів аграрної науки (агрохімії, ґрунтознавства, селекції і генетики, зоотехнії, механізації сільського господарства, економіки), визначено внесок окремих освітніх закладів, науково-дослідних установ і видатних вітчизняних учених у розвиток аграрної науки в Україні.

Ключові слова: історія науки й техніки, історія аграрної науки, організація сільськогосподарської дослідної справи, методологія і методи досліджень, проблеми сільськогосподарського виробництва, планування програм, інститутизація та академізація, удосконалення науково-організаційних засад функціонування галузевої науки, розвиток.

Аннотация

Щебетюк Н. Б. Научно-организационные и методологические основы функционирования аграрной науки в Украине конца 20-х–30-е гг. XX в. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук по специальности 07.00.07 – история науки и техники. – Национальная научная сельскохозяйственная библиотека НААН, Киев, 2017.

Диссертационная работа является комплексным научно-историческим исследованием, в котором на основе использования разносторонней базы источников и новейших методологических подходов проанализированы особенности научно-организационных и методологических основ развития отечественной аграрной науки в конце 20-х–30-е гг. XX в.

Раскрыты особенности сельского хозяйства, которое в исследуемый период характеризовалось установлением коллективных форм организации труда и плановой экономики народного хозяйства УССР. Состояние научно-организационного обеспечения развития сельского хозяйства на этом этапе отличалось процессом формирования с одновременным поиском оптимальных организационных форм научного обслуживания отрасли.

Установлена основополагающая роль в усовершенствовании ведения сельскохозяйственного опытного дела теоретико-методологических разработок ученых – А.Г. Дояренко, М.К. Недокучаева, Б.Н. Рожественского, О.К. Филипповского, С.К. Чайнова. Разработанные в конце 20-х гг. XX в. методы и принципы организации сельскохозяйственного опытного дела в значительной степени нашли свое отражение в реорганизации системы научного обеспечения отрасли.

Анализ существующей в 20-е годы организации отраслевого опытничества засвидетельствовал, что краевой принцип построения сельскохозяйственного опытного дела предусматривал научное обеспечение сельскохозяйственного производства в соответствии с районами, объединенными в определенные зоны (края) в зависимости от характера природно-географических и экономических условий УССР. В каждом крае (Полесском, Лесостепном правобережном, Лесостепном левобережном, Восточно-степном и Западно-степном) научно-исследовательскую программу выполняла краевая научно-исследовательская организация. Однако определенные недостатки такой организации и вызовы исторического времени побудили к поиску более рациональной и прогрессивной структуры сельскохозяйственного опытного дела.

Обобщены попытки осуществить централизацию руководства сельскохозяйственной наукой и исследовательским делом на протяжении 1920-х годов. Деятельность Сельскохозяйственного ученого комитета Украины и Научно-консультационного совета повлекла за собой создание ряда исследовательских агрономических станций и научно-исследовательских институтов. Успешная институтизация сельскохозяйственного опытного дела и дальнейшая его академизация способствовали координации и методическому направлению отраслевого опытничества для нужд сельскохозяйственного производства. Эти

процессы во многом активизировали выдающиеся ученые – В.В. Винер, Г.Г. Махов, С.П. Кулжинский, А.Н. Соколовский, А.А. Яната и др.

Реконструирован процесс организации и развертывания деятельности отраслевого координационного центра – Всеукраинской академии сельскохозяйственных наук, формирования его управленческих и функциональных механизмов с учетом условий внедрения новых методологических подходов в планирование проблематики работ.

Обосновано, что моделирование системы научного обеспечения сельскохозяйственного производства УССР осуществлялось на протяжении всего периода функционирования Всеукраинской академии сельскохозяйственных наук. Формирование структуры руководящего аппарата и сети научно-исследовательских учреждений происходило в зависимости от политических и экономических факторов путем реорганизации системы, структуры и методов работы всей сети существующих научно-исследовательских учреждений, работавших в сельском хозяйстве.

В первые годы функционирования Академии работали сектора организационно-координирующего, методологического характера, в дальнейшем создавались координирующие составляющие главных проблем сельскохозяйственной отрасли. Структура сети ВУАСХН состояла из 8 специальных научно-исследовательских институтов союзного подчинения, 11 общих научно-исследовательских институтов республиканского значения и 14 исследовательских станций с учетом частичных изменений в разные годы. Составляющими структуры были Центральная сельскохозяйственная библиотека, 4 заповедника и больше сотни опорных пунктов. Одним из важных аспектов в формировании сети стала замена трехступенчатой системы организации научно-исследовательских работ (институт-станция-опорный пункт) на двухступенчатую (институт-опорный пункт). Такой подход применили с целью максимального приближения к потребностям отрасли. Главным достижением стала разработка сводный проблемно-тематического плана на 1932 г., который стал основой для планирования работы всей сети на 1933–1937 гг. Проведенное впервые масштабное планирование способствовало выделению методологических, тематических и функциональных аспектов сложного процесса развития сельскохозяйственной науки в Украине.

К основным направлениям деятельности руководящего аппарата принадлежали организация научно-исследовательской работы и расширение сети учреждений, планово-методологическое руководство, техническая пропаганда и реализация научных достижений, подготовка научных кадров, издательская деятельность и организация финансово-материальной базы.

Доведено активное развертывание деятельности академической научно-организационной структуры, которое способствовало выделению актуальных проблем отраслевого опытничества и активизировало формирования сети научно-исследовательских учреждений. Но идеологическая основа исследуемого периода усложнила развитие академической системы и привела к ее ликвидации.

Обосновано развитие различных направлений аграрной науки в Украине исследуемого периода. Эволюционный период научно-организационных и методологических основ обеспечили отдельные научно-исследовательские институты и выдающиеся ученые-аграрии. Среди них – А.П. Бондаренко, Н.Б. Вернандер, К.К. Гедройц, А.И. Душечкин, М.Ф. Иванов, А.Т. Калачиков, Л.И. Ковалевский, Г.Г. Махов, П.И. Попов, А.П. Сапегин, А.Н. Соколовский, С.М. Тумановский, В.Я. Юрьев и многие другие ученые.

Ключевые слова: история науки и техники, история аграрной науки, организация сельскохозяйственного опытного дела, методология и методы исследований, проблемы сельскохозяйственного производства, планирование программ, институтизация и академизация, совершенствование научно-организационных основ функционирования отраслевой науки, развитие.

Annotation

Shchebetyuk N.B. Scientific-organizational and methodological principles of the functioning of agrarian science in Ukraine in the late 20's and 30's of the twentieth century. – Manuscript.

The dissertation for the getting of scientific degree of Doctor of Historical Sciences on specialty 07.00.07 – History of Science and Techniques. – National Scientific Agricultural Library of NAAS, Kyiv, 2017.

The dissertation is a complex scientific and historical research, which through the use of diverse source base and of new methodological approaches the peculiarities of scientific-organizational and methodological principles of development of national agricultural science, formed under the influence of socio-political and theoretical-methodological, science factors have been analyzed. The essence of agricultural research case, the developments of its organizers and methodologists, who influenced on the formation of the system of scientific support of the branch in the conditions of the reform factors were restored. The state and forms of scientific support of agriculture and the search of the new ways of its structural formation were highlighted. It is reconstructed institutionalization process and establishment of academic forms of research, revealed the specifics of modelling its management and coordination functions. The characteristic features of the evolutionary period of the main areas of agricultural science (agricultural chemistry, soil science, plant breeding and genetics, animal science, mechanization of agriculture, economy) were generalized, contribution of some educational and research institutions, prominent domestic scientists to the development of agricultural science in Ukraine was defined.

Keywords: history of science and technology, history of agrarian science, organization of agricultural research case, methodology and methods of research, problems of agricultural production, program planning, institutionalization and academization, improvement of scientific and organizational principles of the functioning of branch science, development.